

RIGÓ BALÁZS*

Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében

Bevezetés

1867–68-ban világszerte számos messze ható esemény történt, amelyek jubileuma adja tanulmányunk apropóját. Látni fogjuk, hogy ez a két év miként határozta meg szerte a világon mind a nemzetközi kapcsolatokat, mind az alkotmányos változásokat. Ezek a változások az alkotmányos berendezkedésben, az állam vagy kormányformában a szomszédos országokra és politikájukra is átterjedtek. Ez a jelenség az, amely vizsgálódásunk alapjait nyújtja, nevezetesen az, hogy egyik ország sem tudott kizárólag bezárkózva ilyen horderejű változásokat véghezvinni. Főleg, ha ezeket a változásokat éppen bizonyos külső események kényszerítették ki, minden előzetes változásra irányuló szándék nélkül.

Ebből kifolyólag, tanulmányunkban alapvetően eseménytörténeti, leíró módszert követünk. További okunk a pozitívista módszerre abban rejlik, hogy a hazai olvasórol feltételezzük, hogy természetesen tisztában van az osztrák-magyar kiegyezés részleteivel, ugyanakkor ez bizonyára nem mondható el a japán vagy a kanadai alkotmányfejlődést illetően. A vertikális, leíró alfejezetek után, azonban tanulmányunkban horizontálisan, a komparatiztika módszerét követve folytatjuk vizsgálódásunkat. Ebben az alfejezetben az alkotmányos változásokat egyrészt összegezve, másrészt összehasonlítva elemezzük, úgy, hogy fél szemünket az első világháború szövetségi rendszerének a formálódásán tartjuk. Mindezekről a céloktól vezérelve, az Osztrák-Magyar Monarchia államai, Nagy-Britannia, Kanada, az USA és végül Japán alkotmányos változásairól adunk vázlatot.

Tisztában vagyunk azzal, hogy mind Európa, mind Magyarország sorsára nézve számos további nagy horderejű alkotmányos változás történt az 1860-as évek második felében. Ezek a változások Franciaországtól egészen a Balkánig terjedtek, így hazánkra nézve a közvetlen hatásuk is nagyobb volt, mint példának okáért a kanadai vagy a japán alkotmányos változások. Mindazonáltal ezeknek a változásoknak a bemutatását jelen tanulmányunkban, kizárólag egy rövid utaló alfejezetben végezzük el. Így az az alfejezet kizárólag csak annak jelzésére szolgálhat, hogy még jelentős tennivaló áll előttünk, hogy az 1860-as

* tanársegéd, ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-0112-9546

évek második felének alkotmányos változásait annak teljes összefüggés rendszerében lássuk. A további eligazodáshoz az ott hivatkozott szakirodalom nyújtja a kezdő lépést.

Ez a tartalom elsősre talán tágnak tűnhet, azonban az országok egymástól való kölcsönös függősége, még, ha vázlatosan is, de megköveteli mindezen országok együttes, ám önálló, eseménytörténet-központú leírását, még mielőtt a szűk értelemben vett alkotmánytörténet mezejére lépnénk. Sőt, mivel a nemzetközi kapcsolatok és az aktuálpolitika azt a keretet szolgáltatja, amely vagy lehetővé teszi, vagy éppen ellenkezőleg, megakadályozza az államokat, hogy jelentős alkotmányos változásokat vezessenek be, így azok vizsgálatától sem tartózkodhatunk. Ezáltal, tanulmányunk a diplomáciatörténet, az alkotmánytörténet és az eseménytörténet origójában helyezkedik el, amellyel úgy véljük, összetettebb képet kaphatunk az eddig inkább vertikálisan tárgyalt alkotmányos változásokról.

I. Nemzetközi kapcsolatok az 1860-as években

1848-ban a forradalmak évében, a népek tavaszán egész Európa felkelt a Szent Szövetség által erőszakkal fenntartott egyensúly ellen. A forradalmi változások, melyek fő célja természetesen országról országra eltért, szinte mindenütt szabadságharcokká, függetlenségi háborúkká növekedtek. Itália és a német államok saját egyesítésüket célozták meg, amely véres háborúk árán csak 1861-ben¹ és 1870-ben járt sikerrel. A francia nép *Lajos Fülöpöt*, a polgárkirályt, megfosztotta trónjától, majd a második köztársaság után, annak elnöke, a csak *III. Napóleonként* hívott *I. Bonaparte Lajos* néven a császári címet nyerte el. A kelet-közép-európai forradalmakat és szabadságharcokat a Habsburgok az orosz cár jelentős katonai segítségével leverték, bár a forradalmak társadalmi, jogi, gazdasági eredményei bizonyos tekintetben megmenekültek a restauráció, illetve a neoabszolutizmus során. Anglia és Oroszország a forradalmak hatókörén kívül maradt illetve esett, mégis mindkét birodalom megtapasztalta népe erejét. Anglia az első választójogi reform törvényjavaslattal kivonta a szeptet a forradalom vitorlájából, míg Oroszországban a dekabristák csak pillanatnyi zavart keltettek a cári udvarban, a forradalom kiobbantására valós esélyük nem mutatkozott. Oroszország ugyanakkor a krími háborúban (1853–1856) súlyos vereséget szenvedett, és az ebből fakadó gazdasági, majd társadalmi válság következtében 1861-ben jobbágyfelszabadításra kényszerült.

Az 1860-as években, főként 1867/68-ban az egész világ felkelt a régi, többnyire restaurált berendezkedések ellen, és ellentétben az 1848-as eseményekkel, az ezekben az években megteremtett új rendszerek egészen az első világháborúig fennálltak. Az új alkotmányokat, alkotmányos erejű törvényeket kis túlzással ebben az évtizedben konstituálták, még akkor is, ha példának okáért *Meidzsi* császár alatt a kartális japán alkotmány kiadása csak 1889-ben történt meg. Európában legfőképpen Bismarck politikája határozta meg a külpolitika és ezáltal a változások dinamikáját, amely egyúttal az új berendezkedések kialakításához is a lendületet és a felhajtóerőt kölcsönözte. Az Osztrák Császárság legfőképpen azért volt hajlandó a kiegyezésre Magyarországgal, mert 1866-ban a poroszoktól vereséget szenvedett, majd a Kiegyezés folyamányaként egyezett ki Magyarország Horvátországgal. Olaszország pedig szintén éppen azért tudta a saját országegyesítését megvalósítani, mert Ausztria Magyarország felé fordult.

¹ Az olasz egyesítés (*Risorgimento*) Róma elfoglalásával (*Presà di Roma*) 1870-ben fejeződött be.

Franciaország az 1867-es párizsi vilákiállításal foglalatossá vált, mivel az európai politikában Bismarck fő célkitűzésének és politikája kulcsfontosságú következtében elszigetelődött, míg nem a második francia császárság 1870-ben összeomlott és utat nyitott a párizsi kommuné majd a harmadik köztársaság uralmának. Spanyolországban 1868 és 1874 között polgárháború és folyamatos rendszer- és államformaváltások történtek. Angliának 1867-ben a második választójogi reform-törvényjavaslat és a chartista mozgalom által felvetett problémákat kellett megoldania, nem is említve a féniánusok szervezkedését Írországon. Az USA az észak-amerikai brit határvidéket fenyegette, egyúttal a déli államokat katonai igazgatás alá helyezte, és az az évben meghozott, alább tárgyalandó, alkotmánykiegészítést pedig egyszerű kongresszusi törvénnyel kényszerítette ki. Sőt, az USA még ugyanabban az évben, 1867-ben az oroszoktól megvásárolta Alaszkát, melynek következtében Kanadának csak egy hatalmas szomszédja maradt. Mexikóban kivégezték a császárt, Habsburg Miksát, és kikiáltották a köztársaságot. A Távol-Keleten pedig Japán a gyarmatosítástól való fenyegetettségéből és félelméből eredően a Meidzsi-reformok révén sikeresen alakult át a régió leghatalmasabb nemzetévé. A császárságot restaurálták, pontosabban a Tokugawa sógunokat elűzték és formailag visszaállították a császár hatalmát, majd a korszak végén Japán még háborút is kész volt vállalni Oroszországgal, amelyben meglepetésre győzött.²

A közös jellemvonás minden régióban abban állt, hogy bizonyos marginális alkalmaktól eltekintve az események beföldön történtek. Egyik állam sem tudott a nemzetközi események és a külkapcsolatok felé fordulni, sőt akár opportunista módon beavatkozni, amennyiben polgárháború történt. Az egyetlen kivétel Poroszország volt, amely éppen ennek a lehetőségnek, tehát a külpolitikai potenciálnak köszönhetően volt képes a kisértet egység véghezvitelére. Oroszország és Franciaország elszigetelődött, gyenge volt az intervencióra, és még az egymás szövetségében rejlő lehetőségeket sem ismerték fel. A Habsburgok pedig végre ráeszméltek, hogy a Magyar Királyság ereje nélkül a birodalom csak halvány mása egy nagyhatalomnak. Az USA saját nemzetét próbálta újjáépíteni, északi szomszédja, a születőben lévő Kanada, amely az adott geopolitikai helyzetben államberendezkedésének kezdetleges voltához képest jelentősebb súllyal esett az USA figyelmébe, pedig szintén befelé fordult. Sőt, a kanadai föderáció létrehozására a valós esély éppen ekkor jött el. Ezenfelül, Kanada köszönhetően a történelmi és geopolitikai környezetnek, akár a Brit birodalomtól függetlenné is válhatott volna, amennyiben eltekintünk attól a valószínűtlen eshetőségtől, hogy az USA és a Brit birodalom közösen fog össze, és veri le a gyarmat függetlenségi törekvéseit.

Mindazonáltal, ezek a geopolitikai körülmények nem hoztak létre ellenséges környezetet. Az országok a belső megújulás felé fordultak, jóllehet a nacionalizmus hatását főleg a 19. század utolsó harmadában nem szabad elfelejtenünk. Ezek a reformok, restaurációk, kiegyezések minden esetben alkotmányos alapokon nyugodtak, alkotmányos

² MAJOROS ISTVÁN: *Nemzetközi kapcsolatok 1789–1914*. In: Vadász Sándor (szerk.), 19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Osiris, Budapest, 2011. 43–58. pp. és ORMOS MÁRIA – MAJOROS ISTVÁN: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris, Budapest, 1999. 97–106. pp., és 117–145. pp. HENRY KISSINGER: *Világrend*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016. 76–90. pp., és GUNST PÉTER (szerk.): *Európa története*. Csokonai, Debrecen, 1996. 269–321. pp. KINCSES LÁSZLÓ: *Diplomáciatörténet*. hvgorac, Budapest, 95–108. pp. KISTELEKI KÁROLY: *Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának fejlődése. Konceptiók és alapmodellek Európában és Magyarországon*. Martin Opitz, Budapest, 2011. 27–50. pp.

eszközökkel vitték őket végbe, még akkor is, ha polgárháború előzte meg ezeknek az alkotmányos berendezkedéseknek a konstituálását. Jelen tanulmányunk célja, feltárni az említett országok alkotmányos intézményeinek mind a külkapcsolatok és még inkább a belső fejlődés által determinált változását, méghozzá azért, hogy bemutassuk, hogy a világ a köztudottól eltérően sokkal jelentősebb mértékben változott 1867–68-ban, mint eddig hittük. Az alkotmányos intézményeket tekintve az 1867–68-s változások egészének jelentősége az, hogy mindegyik berendezkedés legalább az első világháborúig fennmaradt. Továbbá még ennél is fontosabb tulajdonság az, hogy a világrendszer alkotó elemei, azaz az országok csak reform erejű, evolúciós változásokon mentek keresztül, hiszen a kortársak sem minősítették őket forradalminak, revolúciónak. Az egész világrendszert tekintve, ugyanakkor sokkal inkább 1860-as évek második fele volt a forradalmi jelentőségű a világ alkotmánytörténetében, mint az 1848–49-es évek.

II. Alkotmányos változások Közép-Európában. Az osztrák-magyar kiegyezés

1. A neoabszolutizmus Magyarországon

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc az orosz intervencióval végződött, amely lehetővé tette a Habsburgok uralmának fennmaradását. Jóllehet, számos olyan társadalmi változás fennmaradt a vereséget követően is, amelyek megvalósítását a reformkor nagyjai is célul tűzték ki (ezek közül a legjelentősebb a jobbágyfelszabadítás volt). Az alkotmányos reformok gerincét nyújtó 1848-as áprilisi törvények³ érvényességének felfüggesztését követően Magyarországon is az osztrák jogszabályok léptek hatályba. 1849-ben Magyarország az oktrojált olmtüzi alkotmánnyal még szuverenitásáról is lemondani kényszerült.⁴

A szilveszteri pátens pedig ennél is tovább ment, mivel nyílt neoabszolutizmust vezetett be az egész birodalomban. A pátens a korábbi forradalmak eredményei közül egyedül a törvény előtti egyenlőséget és a jobbágyosság eltörlését tartotta fenn. Az októberi diploma 1860-ban a központosítás mértékét csökkenteni kívánta azzal, hogy *Ferenc József* kész volt bizonyos föderatív elemeket bevezetni a birodalmi intézményrendszerbe. A joghatóság szempontjából a birodalmi és országos ügyek között tett különbséget, így a beligazgatás, igazságszolgáltatás, vallás és közoktatás az egyes tartományok, így Magyarország joghatóságába került. Fontos megjegyezni, hogy az Erdéllyel 1848-ban kimondott uniót a császár ekkor még érvénytelennek tekintette, valamint Horvát- és Szlavónországot is

³ Vö. RUSZOLY JÓZSEF: „Egy új alkotmány Magyarországnak”. *Az 1848:III. tc. létrejötte*. In: Ruszoly József: Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949. Püski, Budapest, 2002. 7–25. pp. Uő: „Évenkinti országgyűlést Pesten”. *Az 1848:IV. tc. létrejötte*. In: ibid. 26–37. pp. Uő: „Az országgyűlési népképviselő bevezetése Magyarországon. *Az 1848:V. tc. létrejötte*. In: ibid. 38–66. pp. KÉPESY IMRE: *1848 alkotmányos forradalma – előzmények és kontextus*. In: Fazekas Marianna (szerk.): Jogi Tanulmányok, ELTE ÁJK Doktori Iskola, Budapest, 2016. 242–253. pp.

⁴ MEZEY BARNA: *Szuverenitáskérdések*. Jogtörténeti Szemle 2015/2. 56. p.

külön tartományként kezelte.⁵ Az a tény, hogy az ország területi integritása nem vált teljessé, a magyar politikusok számára lehetetlenné tette a diploma elfogadását.⁶

További problémát jelentett, hogy a külügyek és hadügyek kezelése lényegében továbbra is az uralkodó kezében maradt, míg a pénzügyekben (így a bank, adó- és vámügy, kereskedelem stb.) – az egyébként törvényhozási jogosultságokkal fel nem ruházott – a Birodalmi Tanács (*Reichsrat*) kapott egyetértési jogot. Mindebből adódóan a „közös” ügyek hatókörét meglehetősen széles rádiusszal vonták meg.⁷ A februári pátens 1861-ben volt az utolsó dokumentum, amely a konszolidációt célozta meg. Az 1861 januárjában bekövetkezett konzervatív fordulat eredményeként azonban hiába vezette be az alkotmányosságot és garantált bizonyos szabadságjogokat, az előnyök élvezője főként az osztrák tartományok lettek volna, Magyarország tekintetében inkább a centralizáció elvei érvényesültek.⁸

2. Az osztrák-magyar kiegyezés

A mindent elsöprő königráti porosz győzelem és az ebből fakadó gazdasági válság miatt 1866 végére mind az osztrák, mind a magyar politikai elit és az uralkodó is rászánta magát a kiegyezésre. Ezt *Bismarck* is sürgette, mivel számára szintén szükséges volt egy ugyan legyőzött, ám korántsem barátságtalan, hanem erős birodalom, amely Poroszország hátában az Orosz Birodalommal szállhatott szembe.

A *Pragmatica Sanctióra* alapozott⁹ kiegyezés létrehozta az Osztrák-Magyar Monarchiát, amely a két monarchia „reálunióját”¹⁰ jelentette, ahol Ferenc József egy személyben volt Ausztria császára (*Kaiser*) és Magyarország királya (*König*). Az öt évtizeden keresztül folyamatosan használt *K. und K.* terminológia utalt a birodalmat alkotó két országrész paritásos viszonyára. A Magyar Királyság visszanyerte szuverenitását. A legjelentősebb hatalmi jogosultságok a császár-király kezében összpontosultak, ő volt például a hadsereg főparancsnoka.

A kiegyezés három különböző érdeket ötvözött, az osztrák és a magyar politikai elitnek, valamint *Ferenc József*nek mint a Habsburg-ház képviselőjének a dinasztikus érdekeit. Ausztria sokkal fejlettebb iparral, gazdasággal, polgári társadalommal és modernebb jogrendszerrel rendelkezett. Magyarország ugyanakkor az 1848-as forradalom

⁵ Ehhez képest az 1865-ös országgyűlés összehívásának idejére már megváltozott e kérdésben az uralkodó álláspontja. Ld. *Ó császári s Apostoli királyi Felségnek trónbeszéde*. In: Képviselőházi irományok, 1865. I. kötet. 1. szám. 1. p.

⁶ Ld. *A magyar országgyűlés képviselőházának válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre*. In: Képviselőházi irományok, 1865. I. kötet 2. szám [továbbiakban: Válaszfelirat] 33. p.

⁷ Válaszfelirat 36. p.

⁸ RÉVÉSZ T. MIHÁLY: *Felemás polgárosodás: A neoabszolutizmus évei*. In: Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet, Osiris, Budapest, 2003. 254–259. pp. ZÖLLNER, ERICH: *Ausztria története*. Osiris, Budapest, 2000. 303–313. pp.

⁹ HANÁK PÉTER: *1867 európai térben és időben*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. 87. p.

¹⁰ Ezzel kapcsolatban kiemelendő, hogy jelentős vitákat eredményezett annak eldöntése, hogy perszonálunió vagy reálunió talaján állott-e ezen jogi kapcsolat. Az ügy politikai érzékenységet jól mutatja, hogy a kiegyezést közvetlenül megelőző országgyűlési viták során még az ellenzéki Ghyczy Kálmán is amellelt érvelt, hogy kerüljék a trónbeszédre adandó válaszfeliratban az erre való utalást. Ld. Képviselőházi napló, 1865. I. kötet. XXVII. országos ülés 1866. február 20-án. 259. p.

alatt megszületett áprilisi törvények érvényességét kívánta az uralkodóval szemben elismertetni. Ezen törekvésekből pedig egyenes úton következett a történelmi alkotmányból levezethető hagyományos szuverenitásának visszanyerése.¹¹ A Habsburgoknak pedig, mivel éppen kiszorultak a német egység megvalósításából, erős háttországra volt szükségük, hogy a balkáni ambícióikat megvalósíthassák.

A kiegyezéssel megvalósult a parlamentarizmus, a korabeli szóhasználatnál élve a „*ministerium*” az országgyűlésnek volt felelős, továbbá létrejöhettek egy modern jogrendszer és közigazgatás. Fontos ugyanakkor hozzátenni, hogy valódi politikai váltógazdaság nem alakulhatott ki, az uralkodó nem volt hajlandó olyan miniszterelnököt kinevezni, aki a kiegyezéssel létrehozott konstrukció felbontását vagy akár annak lényeges megváltoztatását kívánta volna elérni.¹² Szűk körben az alapjogvédelem is megvalósult. Ez utóbbi és maga a kiegyezés a jogfolytonosságon és azon az elméleten alapult, hogy ez a közös ügyi alku a történelmi alkotmány természetes fejlődéséből következett. Ez az elmélet ágyazott meg a kiegyezés legitimitációjának.

Ami a birodalom alkotmányos berendezkedését illeti, amint korábban is említettem, az államfő egy személyben a császár és a király volt. A hadügy, a külügy és a kizárólag az ezek finanszírozását elősegítő pénzügy tartozott a közös ügyek körébe. Mindegyikre külön minisztériumot állítottak fel. Fő végrehajtó szervként egy közös minisztériumot is létrehoztak, amelyben a császár-király és a közös ügyek miniszterei voltak a tagok. Ausztria és Magyarország parlamentjeinek a jogköre nem érintette ennek a közös minisztériumnak a jogkörét. A birodalom teljes népességét csak a két parlamentből küldött tagok delegációja képviselte. Az egész birodalmat képviselő közös Birodalmi Gyűlést soha sem állítottak fel. Ennek oka abban keresendő, hogy ugyan egy ilyen szerv biztosíthatna volna az igazi féket és ellensúlyt a közös minisztériummal szemben, ez a megoldás a magyar országgyűlést az októberi diploma szellemében egyszerű tartományi országgyűléssé „fokozta” volna le.¹³ Sőt, ezek a delegációk idővel még veszítettek is a súlyukból, míg az uralkodó egyre inkább növelte befolyását és a hatalmát. Így, a parlamentek ellenőrző funkciója és a közös delegáció csupán formasággá vált.¹⁴

Az osztrák-magyar kiegyezés után 1868-ban Magyarország Horvátországgal is kiegyezett. Horvátország, Dalmácia, Szlavónia 40 képviselőt és 3 főrendet delegált a magyar országgyűlésbe, amelynek a hatáskörébe tartozott a hadügy, a pénzügy, a törvényhozás és a végrehajtás. Az államfő a magyar király volt, a Szent Korona, az államhatár és az állampolgárság közös maradt, tehát a korábbi Magyar Királyság berendezkedését követte. A közös ügyek a Magyar Királyság alá tartoztak, mivel azok a Szent Korona teljes országára kiterjedő hatással bírtak. Ezek voltak a magyar királyi udvar, a

¹¹ HANÁK idézi: HHStA, Deák Franz. Augusz 1865. február 28-i jelentése.

¹² PÖLÖSKEI FERENC: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. 141–142. pp.

¹³ Válaszfelirat 36–37. pp.

¹⁴ MÁTHÉ GÁBOR – MEZEY BARNA – RÉVÉSZ T. MIHÁLY: *A parlamentáris monarchia*. In: Mezey 2003. 260–266. pp. és CSORBA LÁSZLÓ: *A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált időszaka (1867–1890)*. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris, Budapest, 2005. 360–362. pp. MÁTHÉ GÁBOR: *Deák Ferenc közjogi dogmatikai remeke*. In: Máthé Gábor – Menyhárd Attila – Mezey Barna: *A kettős monarchia*. ELTE Eötvös, Budapest, 2018. 39–64. pp. és STIPTA ISTVÁN: *A közös elvek szerint kezelt ügyek és a közigazgatási bíráskodás*. In: Máthé – Menyhárd – Mezey 2018, 65–78. pp. ZÖLLNER: 2000, 313–314. SZENTE ZOLTÁN: *Kormányzás a dualizmus korában*. Atlantisz, Budapest, 2011. 171–314. pp.

külügy, pénzügy, vám- és kereskedelemügy, vasút, posta, hajózás. A belügy, a vallás és közoktatásügy, az igazságügy a horvát állam hatáskörébe tartozott.¹⁵

3. Exkurzus – Franciaország, a német területek, Közép-Európa és a Balkán alkotmányos változásai

Az 1860-as évek második felében megkezdett alkotmányos változásokat egészen 1871-ig, a Német Birodalom megalakulásáig vezethetjük végig, ami pedig Franciaország alkotmányos berendezkedésére is számottevően hatott. Közép-Európában az osztrák-magyar kiegyezés nemcsak a magyar, hanem az osztrák oldalon is változásokkal járt. Míg a Balkánon a török igtát lerázva nemzetállamok jöttek létre. Mint jeleztük, ezek az államalakulatok nem képezik vizsgáldásunk tárgyát, ezért nem vitatva a jelentőségüket, jelen alfejezetben csak utalunk rájuk.

Az Észak-német Szövetség (Norddeutscher Bund) ugyan csak fél évtizedig állt fenn, mégis jelentős államalakulat. Jelentősége abban állt, hogy egyrészt fontos korábbi szövetségi intézményeket őrzött meg, másrészt „előrevetítette a porosz vezetésű Német Birodalom alkotmányos és politikai berendezkedését”¹⁶ ugyanis a tagállamok Poroszország befolyása, kis túlzással szupremáciája alá kerültek. A porosz befolyás nemcsak a szövetségi tanácsban megnyilvánuló szavazatszámokban, hanem a végrehajtó hatalom porosz koronához kapcsolódásában is megnyilvánult, amely azt eredményezte, hogy a szövetségi és a porosz kormányzat és közigazgatás szétválaszthatatlanul összefonódott.¹⁷

Mindezek után nem meglepő, hogy a Német Birodalom, a németek császárával államfőként porosz irányítás alatt működött. Az alkotmány ragaszkodik a föderációs elvhez. Az állampolgárság közös maradt, ugyanakkor a szövetség elnöke a németek császára, aki intézkedéseit a szövetség nevében hozta. A császár nem rendelkezett a szövetségi törvények szentesítési jogával, sem vétőjoggal, hanem csak aláírta és kihirdette őket. A birodalmi jog elsőbbséget élvezett, a közös jogalkotás területeit pedig taxatívén felsorolták. Az alapvető polgárjogok tagállami hatáskörbe tartoztak. Rendkívüli jelentőségű volt, hogy a birodalmi közigazgatás feje a császár, aki ezzel a kancellárt bízta meg. A kancellár kiválasztására és felelősségére azonban sem a birodalmi gyűlés, sem a szövetségi tanács nem bírt befolyással.¹⁸

Poroszországgal és a Német Birodalom kialakulásával Franciaország szétválaszthatatlan kapcsolatban állt. A poroszoktól való vereségek hatására a második császárság és *III. Napóleon* uralma is véget ért. A rövid párizsi kommün, amelyben a hatalmat a párizsi gárda katonai ereje adta, és amely a párizsi kispolgárság és proletariátus érdekeit

¹⁵ MEZEY 2003, 266.; és HEKA LÁSZLÓ: *A magyar-horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*, Bába kiadó, Szeged, 2004. 155–166. pp.

¹⁶ RUSZOLY JÓZSEF: *A német alkotmányfejlődés (1806–1933)*. In: Uő: *Európa alkotmánytörténete*. Püski, Budapest, 2005. 340–342. pp.

¹⁷ RUSZOLY: 2005, 341. p. ENGELMANN, BERNT: *Poroszország*. Gondolat, Budapest, 1986. 342–346. pp. WINKLER, HEINRICH AUGUST: *Németország története a modern korban I.* Osiris, Budapest, 2005, 178–195. pp., FULBROOK, MARY: *Németország története*. Maecenas, Budapest, 1997, 128–129. pp.

¹⁸ RÁ CZ LAJOS: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor.* hvgorac, Budapest, 2002, 228–234. pp. RUSZOLY: 2005, 342–352. pp. FULBROOK: 1997, 129–131. pp.

védte a legitimista többségű nemzetgyűléssel szemben, csupán rövid epizódnak bizonyult Franciaország történetében.¹⁹ Ezután ugyan a Nemzetgyűlés többsége királypárti volt, mégis ideiglenes jelleggel köztársasági elnököt választottak, és létrejött a Harmadik Köztársaság. Ebben az ideiglenes állapotban a köztársasági elnök a törvényhozásnak volt felelős. A Köztársaság nem rendelkezett egységes kartába foglalt alkotmánnyal, sőt ezeket a törvényeket is csak 1875-ben fogadták el. Ezekben megerősítették a köztársasági államformát, a köztársasági elnök újraválasztható volt, és a korábbiakkal ellentétben nem tartozott politikai felelősséggel a törvényhozásnak. A kormányforma parlamentáris jelleget öltött, amit az sem befolyásolt, hogy a Minisztertanács ülésén az államfő elnökölt. A törvényhozás két hasonló jogkörű kamarából állt. A kormány pedig felelős volt a Nemzetgyűlés mindkét kamarájának.²⁰

A poroszoktól való vereség nemcsak Franciaországban eredményezett alkotmányos változásokat. Mint fentebb már kifejtettük az Osztrák Császárság is változtatásokra kényszerült, amelynek számunkra a Kiegyezés a legnagyobb horderejű. Ugyanakkor Ausztria is alkotmányerejű törvényeket, ún. decemberi törvények léptetett életbe 1867-ben. A végrehajtó hatalmat a császárra ruházták, személye szent és sérthetetlen maradt. Mentés volt a politikai és büntetőjogi felelősségre vonás alól. A császár a végrehajtó hatalmat közvetlenül, de miniszteri ellenjegyzéssel és közvetve, miniszterei útján gyakorolta. A minisztereket ő nevezte és mentette fel. A bírakat is a császár nevezte ki, de függetlenségüket szavatolták. A birodalmi bíróság közjogi ügyekben rendelkezett hatáskörrel, tehát az alkotmány által szavatolt politikai jogok, legfőképpen a nemzetiségi egyenjogúság, sérelme miatti panaszok fölött ítélkezett.²¹

1869-ben Szerbia is a nemzetállamok útjára lépett. Négyszáz év után az állam szuverenitásának belső helyreállítása megvalósult. Az 1869-es alkotmány tehát történelmi jelentőségű. Az állam története során a nemzetgyűlés első ízben vált törvényhozó szervvé (a fejedelemmel együtt). Tehát a szerb nemzet ugyan közvetett módon, de első ízben vehetett részt az államhatalom gyakorlásában. Az alkotmány a nemzetgyűlés, a régenstanács és a liberális ellenzék közötti kompromisszum eredményeként jött létre.²² Az államforma örökletes monarchia volt, míg a fejedelem sérthetetlen és felelőtlen. A Nemzetgyűlés háromnegyedét adócenzusos választójog alapján választották, míg a maradék egynegyed helyre a fejedelem delegálta a képviselőket.²³

Romániában az alkotmányt 1866-ban szentesítették és hirdették ki. Deklarálta a lelkiismereti-, vallás-, tan- és sajtószabadságot, a gyülekezés és az egyesülés szabadságát. Megvalósult a közteherhivatal. A törvényhozás a Szenátus és a Képviselőház útján, tehát kétkamarás módon valósult meg. A törvényhozásban a fejedelem is részt vett, a fenti két szerv mellett őt is megillette a törvénykezdeményezés joga, sőt, abszolút vétőjogot élvezett. A fejedelmi hatalom örökletes volt, de a fiági öröklés elve kizárólagosan érvényesült. A minisztereket a fejedelem tetszése szerint nevezte ki, főszabály szerint

¹⁹ MEZEY BARNA – SZENTE ZOLTÁN (szerk.) : *Európai parlamentarizmus és alkotmánytörténet*. Osiris, Budapest, 2003, 331. p. BOTH ÖDÖN: *Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből*. JATE, Szeged, 2003. 109–118. pp.

²⁰ MEZEY – SZENTE: 2003, 332–333. pp. RUSZOLY: 2005, 294–297. pp. BOTH: 2003, 118–131. pp.

²¹ RUSZOLY: 2005, 391–395. pp. ZÖLLNER: 2000, 314–315. pp.

²² HEKA LÁSZLÓ: *Szerbia állam- és jogtörténete*. Bába, Szeged, 2005, 118–122. pp.

²³ VÖLGYESI LEVENTE: *Kelet-Európa és a Balkán államai*. In: Mezey – Sente 2003, 369. p.

ők csak a fejedelemnek feleltek. Az adókiivetés és a költségvetés elfogadása kizárólagosan a törvényhozás hatáskörébe tartozott. Ha a fejedelem feloszlatta a törvényhozást, két héten belül új választást kellett tartani.²⁴

III. Az angol választójogi és parlamentáris reformok

1. Az 1832-es Reform Bill

1832-ig a Parlamentet a régi szokás szerint hívták össze. A választókerületi beosztás a középkori állapotokat tükrözte. Sőt, közülük számos lakatlan vagy teljes egészében a földbirtokos magántulajdonában álló körzet is megtalálható volt. Ezek a választókerületek nem képviselhetek semmilyen közérdeket, csak kizárólag a birtokosét, aki magától értetődően mind a birtokát, mind a képviselői státuszát fenn kívánta tartani. Ezek a kerületek voltak az ún. rothadt körzetek (*rotten boroughs*). Sőt, az ipari forradalom nagy lélekszámú, vezető városai, mint például Birmingham, Manchester, Leeds, Sheffield parlamenti képviselő nélkül maradtak, tehát mind a népességszámot, mind a területi megosztást tekintve a választókerületek aránytalanok voltak.²⁵

A parlamenti helyek egyenlőtlen megosztása mellett, a szavazati jog kevesek kezében összpontosult, mivel az akkora vagyont követelt meg, amellyel kevesen rendelkezhetek. Ennek ellenére, ez a cenzus korántsem volt túl szigorú ahhoz, hogy valaki szavazati jogot nyerhessen. A választójogi követelmény csupán azt jelentette, hogy a választói névjegyzékre miként lehetett felkerülni. Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a választójogot szabályozó rendelkezések járásról járásra (*borough*) változtak. A választójoghoz a fő követelmény a 40 shilling értékű szabadbérlet (*freehold*), amely lehetett hűbéri–rendi méltóság vagy hivatal is, avagy a 10 font éves bevételt eredményező birtok (*estate*) megléte volt. A választójognak ezek a megmerevedett, ősdí követelményei, a cenzus valamint az ipari forradalom következtében a gazdaságban és a népességben beálló változások egy belpolitikai válsággal kísérve 1832-ben elvezettek a választójogi reformról szóló törvényjavaslat (*reform bill*) benyújtásához.²⁶

Az új cenzus kiszélesítette a választásra jogosultak körét, mivel a törvény a járásokban (*borough*) a korábbi partikularizmus helyett egyforma választójogi követelményeket kívánt meg, és megadta a választójogot minden háztulajdonosnak, aki évi 10 font vagy annál több bérleti díjat fizetett. Kiszélesítette továbbá a megyékben (*county*) azokat a tulajdonosi követelményeket, amelyek alapján a tulajdonosok választójogot nyerhetek, vagyis nemcsak a korábbi hosszú lejáratú bérlelői vagy föld és háztulajdonosi jogviszony, hanem az ipari forradalom révén a kapitalista fejlődéshez jobban illeszkedő rövid időtartamú bérleti jogviszony is választójogot generálhatott. Tehát a cenzust a

²⁴ VÖLGYESI: 2003, 367. p.

²⁵ RANSOME, CYRIL: *A Short History of England from the Earliest Times to the Death of Queen Victoria*. Longmans, Green & Co., London – New York – Bombay, 1905. 425. p.; és CHRIMES, STANLEY BERTRAM: *English Constitutional History*. Oxford University Press, London – New York – Toronto, 1967. 128. p.

²⁶ RUSZOLY: 2005, 250–260. pp.

kisebb földbirtokosokra (*small landowner*), a szabad földbérlőkre (*tenant farmer*), üzlet-tulajdonosokra (*shopkeeper*) is kiterjesztette. A választókerületek száma is megváltozott, sőt számos körzetben a képviselők száma csökkent:²⁷ „45 járás elvesztette mindkét képviselőjét, 30 pedig az egyiket. Londonban és a nagy városokban 42 új körzetet hoztak létre, a vidék pedig 65 új képviselőt juttathatott a Parlamentbe.”²⁸

Az 1832-es reform törvény következtében a választójog egyenlővé, a követelmények, a cenzus pedig egyformává vált. A politikai hatalom ebből következően a mezőgazdasági körzetekből az ipari körzetekbe áramlott. A választójogi cenzus egységesítése a fő hatalmat a háztulajdonosoknak juttatta, és nagy mértékben lerombolta a járásokbeli, vidéki földbirtokos arisztokrácia befolyását.²⁹ A választók száma 220 ezerről csak 670 ezerre nőtt, bár más nézőpontból megháromszorozódott. A törvény másik következménye, hogy a városi munkásság nem részesült a törvény jótéteményeiből, és az „1834-es szegényügyi törvény meggyőzte őket, hogy a whigek legalább annyira közömbösek voltak a munkásság érdekei iránt, mint amennyire korábban a toryk voltak.”³⁰

A rothadt körzetek megszűnése maga után vonta a helyi önkormányzattal rendelkező rothadt körzetek megszűnését is. „Az 1835-ös városi törvény (*Municipal Corporation Act*) sokkal demokratikusabb volt, mint a reform törvény, mivel minden adófizetőnek megadta a jogot a helyhatóság tagjainak a megválasztására. [Azaz helyi választójogot biztosított.] Végre a jégkorszakból itt maradt angol városi, helyhatósági, testületi intézményrendszer véget ért, és a közösség élete az új gazdaság és társadalom igényeihez kezdett idomulni.”³¹

2. Az 1867-es Reform Bill

Az Egyesült Királyság, eltekintve egy kisebb írországi felkeléstől, amelyet az íreket pusztító éhínség révén az angolok minden nehézség nélkül könnyedén levertek, érintetlen maradt az 1848-as forradalmak viharaitól. Sőt, meg kell jegyeznünk, hogy még az ír katolikus egyház is ellenezte a felkelést.³² Habár az angol alkotmányos berendezkedést a Chartista mozgalom kihívások elé állította, még csak reformokat sem léptettek életbe, nem is beszélve bármilyen forradalmi változásról. Mindazonáltal, a választójog kiszélesítésére irányuló igények növekedtek. Ugyanakkor „az uralkodó és a konzervatív osztályok már rég hozzászórtak, hogy a változás a politikai élet normális velejárója.”³³

Lord Palmerston 1865-ben bekövetkezett halála után a liberálisok annak ellenére válságba kerültek, hogy az Alsóházban (*House of Commons*) többségben voltak. 1866-ban *Gladstone*, a liberálisok vezére benyújtott egy olyan törvényjavaslatot (*bill*), amely a járásokban (*borough*) a választási cenzust csak 7 fontra csökkentette volna a korábbi 10

²⁷ MAITLAND, FREDERIC WILLIAM: *The Constitutional History of England*. Cambridge University Press, Cambridge, 1961. 355–360. pp.

²⁸ MORTON, ARTHUR LESLIE: *A People's History of England*. Lawrence & Wishart, London, 1979. 390. p. [Itt és a továbbiakban, ahol külön nem jelezzük, az idézeteket saját fordításban közöljük.]

²⁹ RANSOME 1905, 425. p.

³⁰ MORTON 1979, 392–393. pp.

³¹ TREVELYAN, GEORGE MACAULAY: *A Shortened History of England*. Penguin Books, New York, 1981¹⁵ 476. p.

³² ROSS, DAVID: *Ireland. History of a Nation*. Geddes & Crosset, New Lanark, 2009. 228–229. pp.

³³ TREVELYAN 1981, 490. p.

fontról. Ez a törvényjavaslat még a liberálisok között is számos ellenzőre talált. Ők voltak az ún. adullamiták, akik kezdetben még csak együtt működtek a konzervatívokkal, majd végül a Liberális pártot is elhagyták, miáltal a párt megszabadult a saját radikálisaitól.³⁴

A Parlament végül, a Konzervatív párt vezérének, *Disraelinek* az 1867-ben benyújtott törvényjavaslatát fogadta el. Tette ezt úgy, hogy a konzervatívok *Lord Derby* harmadik kormánya alatt 1867-ben kisebbségben voltak az Alsóházban. *Disraeli* javaslata 5 fonthoz és a szegényadó megfizetéséhez kötötte a cenzust, tehát *Gladstone*-hoz képest növelte a választásra jogosultak körét.³⁵ „Ezzel egy időben, a választójogot vidéken, a megyékben (*county*) minden, 12 fontot vagy annál többet fizető háztulajdonosnak megadták, ami a képviselői helyek részleges újraosztását eredményezte, miáltal, követve az 1832-ben megkezdett folyamatot, számos képviselői hely az ősi, de kis körzetekből, a felemelkedő városokba vagy a népes megyékbe (*county*) háramlott.”³⁶ Habár, „a mezőgazdasági munkások és a bányászok a vidéki körzetekben továbbra is választójog nélkül maradtak, a második választójogi reform törvénynek a fő elve az volt, hogy a háztulajdonosokat a járásokban választójoghoz juttassa. Mivel ez a konzervatív kormányzat értékrendjét tükrözte, a javaslatot a Lordok háza könnyen elfogadta.”³⁷

A törvény jelentősége abban állt, hogy kb. egy millió új választót eredményezett, és ezáltal közel megduplázta a választópolgárok számát,³⁸ amely így összesen kb. 2 millió főt tett ki. A törvény tehát a férfiak általános választójogát még mindig nem vezette be, mivel alapvetően a városi munkásság nyert választójogot. A vidéki munkásság, mint láttuk, a törvény hatályán kívül maradt. Ugyanakkor a választópolgárok számának megkétszereződése fontos következménnyel járt, mivel az Alsóház ettől fogva úgy kezdett el működni, mint amely a pártok valódi politikai fóruma, ahol a pártok felelősek a választóiknak a politikai programjuk végrehajtásáért, továbbá ahol a parlament tagjai a választókerületek valódi képviselőiként kell, hogy tevékenykedjenek.³⁹ Habár a konzervatív cél és remény az volt, hogy az új választópolgárok majd rájuk szavaznak, *Disraeli* és a Konzervatív párt elvesztette az 1868-as választásokat.

Gladstone első kormánya (1868–1874) volt az a korszak, amikor „az egyetemek minden rendű és rangú ember előtt megnyitáltak, az alapfokú oktatás intézményrendszerét az egész országra kiépítették, a hadseregreformot elindították, a közszolgálat kapuinak megnyitása a tömegek előtt pedig befejeződött.”⁴⁰ A reformtörvények folytatásaként az 1873-as törvény bevezette a választások titkosságát. Végül a szintén *Gladstone* által 1884-ben benyújtott harmadik választójogi reformtörvény „a választójogi cenzust majdnem az enyészetig lecsökkentette, bár meg nem szüntette, ugyanakkor a választók számát közel 70%-kal megemelte, amellyel a választójogosultak száma több mint 4,25

³⁴ MORTON 1979, 415. p.

³⁵ MAITLAND 1961, 360. p.

³⁶ RANSOME 1905, 446–447. pp.

³⁷ TREVELYAN 1981, 490. p.

³⁸ CHRIMES 1967, 128. p.

³⁹ Uo.

⁴⁰ TREVELYAN 1981, 513. p.

millióra nőtt,⁴¹ miáltal a mezőgazdasági munkások és a bányászok jelentős része is szavazhatott.⁴²

A fentiekén kívül egy további, fontos angliai eseményt kell még megemlítenünk, amelynek végső eredményei csak a 20. században jelentkeztek. Ez Írország önkormányzatért való küzdelme volt. 1867-ben egy hírhedt büntető ügy rázta meg az angol közéletet, amelyben három személyt halálbüntetésre ítélték. Ők az írek szemszögéből az ún. manchesteri mártírok, míg az angolokéból csupán közönséges bűnözők voltak. Mindazonáltal, a feniánus mozgalom, amelynek a nevében önkormányzatért harcoltak, erőre kapott és jelentős bázist épített ki a kanadai-amerikai határ közelében.⁴³ Ebből következően az angolok és az észak-amerikai britek, habár a feniánusok vereséget szenvedtek, rettegtek attól, hogy a feniánusok Észak-Amerikában állnak majd bosszút. A rettegés oka abban rejlett, hogy a feniánusok két máig ható fegyvert találtak ki a kormányzat ellen. „A taktikai célból követett terrort Britanniában, és az önfeláldozó hősök kultuszát Írországban.”⁴⁴

IV. Változások Észak-Amerikában

1. Kanada

1.1. Kanada útja a domínium státusz felé

1763-ban a hétéves (amerikai terminológiával francia-indián) háború után az Új-Francia (New France) gyarmatnak hívott, most már azonban brit területet az Egyesült Királysághoz csatolták. A terület még ugyanabban az évben királyi proklamáció útján a Québec Brit Provincia (British Province of Québec) nevet kapta. Az új berendezkedés képviselői szerveket, valamint angol jogot vezetett be a gyarmaton, utóbbi azonban a katolikus franciákra nézve jelentős sérelmekkel járt. Az 1774. évi Québec törvény kompromisszumot nyújtott, és eltörölte a korábbi proklamációt. Elismerte a római katolikus vallást, és az angol büntetőjog kivételével visszaállította a korábbi francia jogot és szokásokat. A törvény célszerű és alkalmas volt arra, hogy Kanadát megőrizze a brit uralom alatt, még akkor is, ha a törvény a New-England-ben élő amerikaiak érzékenységét sértette, sőt még azoknak a francia-kanadaiaknak a segítségét sem volt képes elnyerni, akik barátságtalanul semlegesek maradtak, az amerikai függetlenségi háborúban.⁴⁵

Habár az észak-amerikaiak egy kanadai felkeléssel számoltak, tévedniük kellett. Sőt, mintegy 7000 fő, brit loyalista menekült bevándorlóként a Szent Lőrinc folyó felső

⁴¹ CHRIMES 1967, 129. p.

⁴² RUSZOLY: 2005, 250–260.

⁴³ ROSE, PAUL: *A manchesteri mártírok*. Kossuth, Budapest, 1975. 110–142. pp.

⁴⁴ ROSS 2009, 236. p.

⁴⁵ GRAHAM, GERALD SANDFORD: *A Concise History of the British Empire*. Thames and Hudson, London, 1970. 99–103. pp. VASTAGH PÁL: *A kanadai jogrendszer és a bírósági szervezet néhány jellegzetes vonása*. In: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária: Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged, 2010. 927–928. Kanada történelméről a legújabb hazai szakirodalom: MOLNÁR ISTVÁN JÁNOS: *Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. 1000–1867*. Patrocínium, Budapest, 2017.

folyásánál telepedett le.⁴⁶ Az újonnan jöttek és a francia telepesek közötti, a vallást, az önkormányzatot és a szokásokat érintő konfliktusoknak köszönhetően, az 1774-es törvényt „a francia-kanadai szabadságjogok bástyájának és a francia-kanadai nacionalizmus megalapítójának kell tekintenünk.”⁴⁷

1791-ben a britek a területet Alsó és Felső Kanadára osztották (Lower és Upper Canada) és az angol alkotmány egy „modelljét” nyújtották nekik. A gyarmat vezetője a kormányzó volt, akit provinciánként alkormányzó helyettesített. A Lordok házával párhuzamba állítva két kisebb törvényhozó tanácsot (*legislative council*) alkottak, melynek tagjait élethossziglan a korona nevezte ki, míg az Alsóházzal párhuzamban két négy évre választott törvényhozó gyűlést (*legislative assembly*) állítottak fel.⁴⁸

Mindazonáltal, a hatalom a végrehajtás kezében összpontosult, amely azt szigorúan védte a hatalomban való népi részvétel veszélyétől. A népi követelés tehát az volt, hogy a törvényhozó gyűlés politikai kontrollt nyerjen, miáltal a kormány a nép képviselőinek lenne felelős. Ez a kérdés természetesen az önkormányzat és a birodalmi szupremácia összehétközése volt, a nyilvánvaló gazdasági nehézségek és érdekellentétek mellett. Az 1812. évi háború, amelynek célja az Egyesült Államok mezőgazdasági érdekeinek a védelme és ezzel egy időben a kanadai brit területek elfoglalása volt, teljes amerikai kudarc zárult, valamint a két ország között semmilyen határmódosítást nem eredményezett.⁴⁹

1837-ben mind Alsó, mind Felső Kanadában felkelés robbant ki a brit gyarmati kormányzattal szemben. A brit parlament *Lord Durham*et küldte kivizsgálni az állapotokat. *Lord Durham* egyszerre volt imperialista és demokrata egy olyan időben, amikor a kormányban alig akadt valaki, aki akár az egyik, akár a másik lett volna.⁵⁰ „Különleges érdeme volt, hogy a szabadságra olyan eszközként tekintsen, mint amely fenntartja a birodalomhoz való kapcsolódást, és nem pedig az elszakadás felé tett újabb lépésként, amelyet a legtöbb whig és konzervatív államférfi a korszakban elkerülhetetlennek tartott.”⁵¹ Ugyanakkor az idő nem volt alkalmas arra, hogy az anyaország kötelességeit a gyarmatai felé megvitassák.

A *Durham*-jelentés 1839-ben azt tanácsolta, hogy némely gyarmat már elég érettnek bizonyult ahhoz, hogy önkormányzatot nyerjen. Továbbá, ezáltal a gyarmati kormányzás is sokkal hatékonyabbá válna, mint az óceán másik partjáról igazgatni őket. A jelentés azt is ajánlotta, hogy „a kormányt a gyarmati ügyekben a helyi törvényhozásban a többségnek kellene felelőssé tenni [azaz részben megszüntetni az angol kormány alá rendeltségét és a helyi törvényhozástól való eddigi elkülönülését], valamint a jelentés ragaszkodott ahhoz is, hogy ez az eszme összeegyeztethető a birodalomhoz való kapcsolódással.”⁵² A jelentés ezért a kereskedelem és a külügyek szabályozását brit kézben hagyta, csakúgy, mint a kormányformát, a közföldekkel való rendelkezést és a bevándorlási politika meghatározását. Mindazonáltal, „a jelentés a forradalom [revolúció] alternatíváját nyújtotta, nevezete-

⁴⁶ Grahammal ellentétben, Morton 40 000 fővel számol. MORTON 1979, 470. p.

⁴⁷ GRAHAM 1970, 104. p.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ SELLERS, CHARLES – MAY, HENRY – McMILLEN, NEIL: *Az Egyesült Államok története*. Maecenas, Budapest, 1996. 100–106. pp.

⁵⁰ TREVELYAN 1981, 49. p.

⁵¹ Uo.

⁵² GRAHAM 1970, 152. p.

sen, a természetes fejlődést [evolúciót] a domínium státusz felé a belügyek általi önkormányzás nyújtásán keresztül.”⁵³ *Durham* másik „merész” javaslata az volt, hogy Felső és Alsó Kanada „egy gyűlés (assembly) alatt egyesüljön, amely teljes hatalommal rendelkezik a végrehajtásra, amely így az angol nyelvű többség kezében lenne.”⁵⁴

Mindez 1840-ben meg is valósult az Egyesülési törvény (*Act of Union*) révén, míg a gyűlésnek felelős kormány felállítására 1848-ban került sor. Bár Európában 1848 a forradalmak éve volt, Kanadában az önkormányzatot anélkül érték el, „mivel a kanadai vezetők megvetve a republikánus berendezkedést, a brit parlamentáris eljárás felé fordultak.”⁵⁵

1.2. A kanadai domínium és az 1867. évi alkotmány

Az amerikai polgárháború és a déli államok feletti ellenséges katonai uralom után, a britek végérvényesen és kétségtelenül felismerték, hogy sem Kanadát nem képesek megvédeni, sem pedig az USA hegemoniáját és dominanciáját megakadályozni a kontinensen.⁵⁶ A britek félelme azzal, hogy az USA megszerezte Alaszkát csak megkétszereződött, amelyet az USA igénye az Alaszka és a közte lévő területekre is csak táplált. Továbbá egy egyesült föderatív Kanada sokkal valószínűbb, hogy ellent tudna állni annak, hogy az USA darabonként elcsatolja a területeit.⁵⁷

Az 1867. évi brit észak-amerikai törvény (*The British North American Act of 1867*) más néven az 1867. évi alkotmánytörvény (*Constitution Act of 1867*) létrehozta a kanadai domíniumot (*Dominion of Canada*), amely az Egyesült Királyság alkotmányos alapelveihez hasonló alkotmányt is kapott. A domínium Kanada Provinciából (Felső és Alsó Kanada), Új-Brunswickból és Nova Scotiából állt.⁵⁸ A domínium Kanada⁵⁹ név alatt föderációvá vált, és a Brit birodalom része maradt, tehát Kanada mindenkorai államfője a brit uralkodó, azaz 1867-ben Viktória királynő volt. A királynő birtokolta a végrehajtó hatalmat, de őt a kormányzó (*governor general*) vagy egy a végrehajtásban segítő személy (*administrator of the government*) képviselte.⁶⁰ A végrehajtó hatalmat a királynő kanadai Magán Tanácsa támogatta (*Queen's Privy Council for Canada*).⁶¹ A provinciák végrehajtó szervei folytatták működésüket, amit a helyettes kormányzó (*lieutenant governor*) által gyakorolt. A szövetségi kormány hatalmát a kormányzó (*general governor*) érvényesítette, akár a Magán Tanács segítségével, akár anélkül.⁶² A kanadai parlament (*The Parliament of Canada*) a királynőből, a kanadai alsóházból (*House of Commons of Canada*) és a kanadai szenátusból (*Canadian Senate*) állt.⁶³ A Parlament hatalma és kiváltságai nem voltak nagyobbak és szélesebb körűek mint a brit parlamen-

⁵³ GRAHAM 1970, 153. p.

⁵⁴ TREVELYAN 1981, 494. p.

⁵⁵ GRAHAM 1970, 155. p.

⁵⁶ TREVELYAN 1981, 494 és 498. pp.

⁵⁷ GRAHAM 1970, 168–170. pp. VASTAGH: 2010, 928–930.

⁵⁸ Preambulum. A forrás és az idézetek helye: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/30-31/3/contents> (letöltés ideje: 2017. június 14.)

⁵⁹ 4. szakasz.

⁶⁰ 9–10. szakaszok.

⁶¹ 11. szakasz.

⁶² 12. szakasz.

⁶³ 17. szakasz.

té.⁶⁴ A Parlament joga volt törvényt alkotni Kanada békéjéért, rendjéért és jó kormányzásáért minden olyan ügyben, amelyet nem rendeltek kifejezetten a provinciák törvényhozásának a hatáskörébe.⁶⁵ A Parlament „Kanada általános fellebbviteli bíróságaként” a Legfelső Bíróságot és az alacsonyabb szintű szövetségi bíróságokat is létrehozta.⁶⁶

A törvény betöltötte a szerepét, nevezetesen mind Kanadát az USA inváziójától, mind pedig a brit érdekeket megvédte.⁶⁷ Mindazonáltal, alkotmányos és politikai-kulturális értelemben a Brit birodalom legszebb gyémántja Kanada és nem India volt. Ennek eredete és oka abban állt, hogy Kanada autonómiáért és önkormányzatért cserébe a hűségét adta a briteknek. Tehát az óceán nemcsak az angolokat, hanem a kanadaiakat is megvédte, másként megfogalmazva, az óceán meg tudta védeni Angliát, miközben el is tudta választani tőle a gyarmatokat.

2. Alkotmányos kihívások az Amerikai Egyesült Államokban az újjáépítés korában

2.1. Az újjáépítés kora

Az amerikai polgárháború (1861–1865) megrázkódtatásai után, a fő cél az államok és a nemzet újraegyesítésében állt, azonban a déli államok az ún. fekete törvénykönyvek (*Black Codes*) életbe léptetésével akarták kiküszöbölni a vereségüket. Ezek a törvények a rabszolgákat a fehérek uralma alatt többé-kevésbé jogfosztott állapotban kívánták megtartani, röviden jogaiktól megfosztva törvényen kívül helyezték őket.⁶⁸ Az újjáépítés korszakának (*the Reconstruction Era*) törvényhozása a polgárháború mintegy jogi sikra terelése volt.⁶⁹ A válasz erre a törvényhozásra a Felszabadított Emberek Hivatalának (*Freedmen's Bureau*) 1865-ös életre keltése, az 1866. évi polgárjogi törvény (*Civil Rights Act of 1866*) megalkotása valamint a XIII., XIV. és XV. alkotmánykiegészítések elfogadása volt, amelyek a gettysburgi győzelemmel felérő csapást jelentettek a fekete törvénykönyvekre.⁷⁰

Az 1866-os választások után az újjáépítési törvények (*Reconstruction Acts*) révén a déli államokat katonai igazgatás alá helyezték, és ezt a katonai adminisztrációt csak 1877-ben vonták vissza.⁷¹ Nyomatékosítanunk kell, hogy a Kongresszus ezeket az újjáépítési törvényeket éppen az alkotmánykiegészítések érdekében hozták meg, vagyis amíg az északi államok nem ratifikálták az alkotmánykiegészítéseket, a Dél katonai

⁶⁴ 18. szakasz.

⁶⁵ 91. szakasz.

⁶⁶ 101. szakasz. A bírósági szervezetrendszerhez és a bírák kinevezéséhez ld. VASTAGH: 2010. 930–942.

⁶⁷ TREVELYAN 1981, 498–499. pp.

⁶⁸ DEGLER, CARL NEUMANN: *Az élő múlt. Milyen erők formálták Amerika mai képét?* Európa, Budapest, 1993. 220–222. pp.

⁶⁹ FRIENDLY, FRED WACHENHEIMER – ELLIOTT, MARTHA J.H.: *The Constitution: That Delicate Balance. Landmark Cases that Shaped the Constitution.* McGraw-Hill, New York, 1984. 22–23. pp.

⁷⁰ NAGYNÉ SZEGVÁRI KATALIN, *Fejezetek az Amerikai Alkotmány történetéből.* HVG-ORAC, Budapest, 2002. 61–64. pp. A jogi normák társadalmi, gyakorlati megvalósulásához, azok sok esetben csak papíron maradásához vö. SELLERS – MAY – McMILLEN 1996, 195–198. pp. KÉPES GYÖRGY: *Amerikai Egyesült Államok.* In: Mezey – Sente 2003, 443–455. pp.

⁷¹ Észak ugyanakkor kezdetben békülékeny hangot ütött meg. Vö. SELLERS – MAY – McMILLEN 1996, 190–191. pp. Az első ilyen tárgyú törvény 1867-ben elnöki vétót elvetve született meg. Vö. NAGYNÉ 2002, 63.

uralom alatt maradt. Így, tulajdonképpen, az Észak az 1866. évi polgárjogi törvény alapján alkotta meg a XIV. és XV. alkotmánykiegészítést, miközben a Dél Észak katonai adminisztrációja alatt állt.⁷²

Ez a katonai uralom a civil hatóságok felett az USA első alkotmányos felelősségre vonásához (*impeachment*) vezetett, mivel Johnson elnök vitatta a Kongresszus jogát, hogy az törvény útján katonai igazgatást vezethessen be és kényszeríthessen ki. Végül, a Szenátusban egy szavazattal csak, de felmentették.⁷³ Mindezek ellenére, a jogi diszkrimináció 1877-től az ún. *Jim Crow* törvényekkel folytatódott, amelyek révén a déli államokban egészen az 1960-as évekig faji megkülönböztetés volt.⁷⁴ Az 1866. évi választás más jelentős következménnyel is járt. A Republikánus párt, amelyet 1854-ben főként rabszolgaságellenes aktivisták alapítottak, 2/3-os többséget szerzett a Kongresszusban, és még *Johnson* elnöknek a polgárjogi törvény kapcsán emelt vétóját is érvénytelenítette. Így a radikális északi republikánusok mind a törvényhozásban, mind az újjáépítésben kulcspozíciókat szereztek.⁷⁵

Az amerikai külkapcsolatoknak 1867-ben kisebb szerep jutott, mivel minden figyelem az újjáépítésre terelődött. Ennek ellenére, az Orosz birodalom, megkísérelve egyensúlyba hozni a költségvetés hiányát, még ugyanabban az évben eladta orosz amerikát (Alaszkát) az USA-nak. Az oroszok másik célja a nemzeti jövedelem növelése mellett az volt, hogy a Brit birodalmat a Brit Kolumbiát fenyegető anektálással gyengítsék meg. Ez a gondolat az USA közhangulatától sem állt távol. Sőt, mivel Oroszország Alaszkát egy britekkel vívott háborúban könnyen elveszíthette volna, és kevés esély mutatkozott annak visszaszerzésére, inkább 7,2 millió dollárért eladta azt az USA-nak. Jóllehet, Brit Kolumbia státusza közel sem volt annyira egyértelműen tisztázott, mégis kevés valószínűsége volt egy Alaszkáért vívott brit-amerikai háborúnak. Így az adásvétellel a külkapcsolati viszonyok ezen a földtekén tisztábbakká váltak.⁷⁶

1866-ban a déli határon az USA követelése, hogy a francia seregek vonuljanak vissza Mexikóból, a francia rezsim összeomlásához vezetett. 1867-ben a Habsburg-házból származó *Miksa* császárt kivégezték, majd *Benito Juarez* elnöksége alatt bekövetkezett a köztársaság restaurációja. A világi reformokat folytatták, és az Egyház hatalmát viszszaeszközítették. A törvényhozás mint hatalmi ág szerepe felértékelődött. Habár a földreformot és az adórszolgaság kérdését nem tudták megoldani, Mexikó a modern alkotmányos állammá válás útjára lépett.⁷⁷

⁷² CURTIS, MICHAEL KENT: *The Fourteenth Amendment and the Bill of Rights*. Duke University Press, Durham, 1986. 152–153. pp.

⁷³ CINCOTTA, HOWARD (szerk.): *Amerika rövid történelme*. Egyesült Államok Információs Hivatala, Amerikai Nagykövetség, s.a. 171–175. pp.

⁷⁴ DEGLER 1993, 238–245., és SELLERS – MAY – MCMILLEN 1996, 196–198. pp.

⁷⁵ SELLERS – MAY – MCMILLEN 1996, 192–194; pp.

⁷⁶ Mind az amerikai, mind az orosz elsődleges forrásokra ld. (letöltés ideje 2017. június 8.) <http://www.loc.gov/tr/program/bib/ourdocs/Alaska.html>

⁷⁷ V. FOSTER, LYNN: *Mexikó története*. Pannonica, Budapest, 1999. 123–126. pp.

2.2. Az 1866. évi polgárjogi törvény és az amerikai alkotmány XIII., XIV. és XV. kiegészítései

A XIII. alkotmánykiegészítés (1865) célja abban rejlett, hogy tisztázza a korábbi rabszolgák háború utáni jogállapotát, mivel *Lincoln* Emancipációs kiáltványát (*Emancipation Proclamation*) 1863-ban még a polgárháború kellős közepén bocsátotta ki, így jogilag aggályokat keltett. Az alkotmánykiegészítés a rabszolgaságot a 3/5-ös kompromisszummal egyetemben eltörölte, amely alapján a nem fehér népesség 3/5-ét lehetett csak a népesség számánál figyelembe venni.⁷⁸ Ez utóbbi még az ún. nagy kompromisszum (*Great Compromise*) idején volt jelentős, mivel a Képviselő házban a képviselői helyeket a tagállamok népességének arányában osztották el, tehát a rabszolgatartó déli államok, a rabszolgák révén az északiakkal szemben többségbe kerülhettek volna.⁷⁹

Habár a polgárjogi törvény felül akarta írni a déli államok azon törvényeit, amely fehér szupremáciát kívánt bevezetni, mégis alkotmányos válsághoz vezetett. Johnson elnök vétót emelt, amelyet végül elvetettek. Az első szakasz az USA teljes területén és minden tagállamában ugyanazokat a jogokat garantálta, és adta meg az állampolgárságot a felszabadított afro-amerikaiaknak „mindenféle korábbi rabszolgaságra vagy kényszerű szolgaságra tekintet nélkül, mint a fehér embereknek.”⁸⁰

A törvény azt a rendelkezést is magában foglalta, hogy a korábbi rabszolgáknak jogában áll „szerződéseket kötni és a teljesítést kikényszeríteni, perelni, perelve lenni, tanúszkodni, örökölni, adni-venni, bérelni, birtokolni, ingó és ingatlan tulajdont átruházni, valamint joga van a személye és vagyona biztonságát védő törvények és eljárások teljes és egyenlő jótéteményeiből részesedni, éppen úgy, mint a fehér állampolgároknak, továbbá ugyanolyan büntetéseknek, fájdalomnak, bírságoknak legyen alávetve, hiába rendelkezzen ezzel ellentétben akármilyen egyéb törvény, rendelet, szabályzat vagy szokás.”⁸¹

Az alkotmányos aggály és *Johnson* vétójának oka⁸² abban állt, hogy a törvény „nem tartalmazott rendelkezést arra nézve, hogy ezeknek az embereknek azon az egy státuszon kívül, amely kizárólag az USA állampolgárságát eredményezte volna, tagállami állampolgárságot nyújtson. Az a hatalom, hogy a [tag]állam állampolgársághoz való jogot adományozzon a tagállamok számára, éppen olyan kizárólagos, mint a Kongresszus azon joga, hogy szövetségi állampolgársággal ruházzon fel személyeket.”⁸³ Tehát az értelmezés szerint a törvény csupán *szövetségi állampolgárságot* nyújtott volna konkrét tagállami állampolgárság nélkül, vagyis az állampolgárság terén is szétválasztotta volna a szövetségi és a tagállami szinteket egymástól. Így az afro-amerikai amerikai állampolgárságát kényszerűségből nem vitatva, az ő mindennapi életüket meghatározó tagállami állampolgárságot és az ahhoz kapcsolódó helyi jogosultságokat kezdték vitatni ezzel az állampolgárságot szövetségi és tagállami szintre szétválasztó nézőponttal. „Eddig minden az államnak alávetett személy, akinek a jogait ebben a törvényben felsorolták, kizárólag az adott tagállamhoz tartozott. Ők mindannyian az adott tagállam

⁷⁸ CINCOTTA s.a., 89–90. pp. és NAGYNÉ 2002, 61. és 164. pp.

⁷⁹ SELLERS – MAY – McMILLEN 1996, 80–82. és vö. NAGYNÉ 2002, 21–37. pp.

⁸⁰ Forrás (a letöltés ideje: 2017. június 9.): <http://legisworks.org/sal/14/stats/STATUTE-14-Pg27.pdf>

⁸¹ Uo.

⁸² Forrás (a letöltés ideje 2017. június 9.): https://en.wikisource.org/wiki/Civil_Rights_Act_of_1866

⁸³ Uo.

belső rendfenntartásához és gazdaságához kapcsolódnak. Ezek [ti. a jogok és azok megadása] olyan ügyek, amelyek minden egyes tagállamban a helyben élők állapotát érintik, amelyek azonban tagállamról tagállamra váltakoznak az adott egyedi körülményektől, a biztonságtól és a tagállami polgárok jólététől függően.”⁸⁴

Johnson fő érve magától értetődően az volt, hogy a törvény normái „olyan jogviszonyba avatkoznak a tagállamok helyi törvényhozásában, amely viszony kizárólag egy tagállam és az ő polgára vagy az adott tagállamban helyben lakó személy között áll fenn. A hatalomnak ez az általános kormányzat [General Government] általi elszívása és színlelt birtoklása, ha belenyugszunk, alapjaiban gyengíti meg és rombolja le azt a szövetségi berendezkedésünket, amelyben a hatalom korlátozott, valamint ledönti azokat a gátakat, amelyek a tagállamok jogait védik. Ez egy további lépés, sőt inkább hosszú lépés a központosítás és a nemzeti kormányzat [National Government] törvényalkotó hatalmának a koncentrációja felé.”⁸⁵ Formailag a gondot, majd a törvény ellenzőinek a mankót a törvény céljával való ellentétes értelmezésre az szolgáltatta, hogy az államok, ti. az Egyesült Államok és a tagállamok egyaránt az államok (*states*) szóval írhatók le. Így a törvény szó szerinti és nyelvtani értelmezése során valóban nem volt szabatos az államok kifejezés. A teleologikus értelmezés pedig a déli államoknak nyilván nem állt érdekében.

Ennek ellenére, mind a Szenátus, mind a Képviselőház 2/3-os többséggel *elvetette a vétőt*, így a javaslat törvényerőre emelkedett. Ugyanakkor, a Kongresszus a törvényt alkotmányos szintre kívánta emelni, ezért az északi államok kikényszerítették a XIV. alkotmánykiegészítést. Ez tiltotta az állampolgári előjogokat és mentességeket, illetve garantálta a tisztességes eljárást, a felek egyenlőségét valamint megváltoztatta a szövetségi és tagállami kormányzatok egymáshoz fűződő viszonyát.⁸⁶ Az alkotmánykiegészítés első szakasza kinyilvánította az alapvető jogi garanciákat. „Valamennyi, az Egyesült Államokban született vagy később ott állampolgárságot kapott személy, aki az Egyesült Államok fennhatósága alá tartozik, az Egyesült Államok és a lakóhelye szerinti állam polgára. Egyetlen állam sem hozhat vagy alkalmazhat olyan törvényt, amely korlátozza az Egyesült Államok polgárait megillető előjogokat vagy mentességeket. Egyetlen állam sem foszthat meg valakit életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő törvényes eljárás nélkül. Jogszolgáltatásuk során az államok senkitől sem tagadhatják meg a törvények nyújtotta egyenlő védelmet.”⁸⁷

A második szakaszban a kiegészítés megvédte az afro-amerikai állampolgárok *szavazati jogát*. Mégpedig aképpen, hogy ha azt bármilyen módon megvonják vagy korlátozzák, akkor a képviselőlet alapját, vagyis a nagy kompromisszum által megalkotott népességszámot abban az arányban kell csökkenteni, ahogy a szavazati joguktól megfosztott személyek száma a szavazati joggal rendelkező népesség számához aránylik. Tehát, a déli államok vagy megtagadták a felszabadított férfi lakosságtól a szavazati jogot és ezáltal képviselői helyeket veszítettek a Kongresszusban, vagy biztosították azt és ezáltal lehetőségük nyílt számarányban felülmúlni az északi államokat.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ SELLERS – MAY – McMILLEN 1996, 193–194. pp.

⁸⁷ XIV. 1. szakasz ford. NAGYNÉ SZEGVÁRI KATALIN. In: Uő 2002, 165. p.

A népességnek és ebből kifolyólag a képviselői helyek számának ez a növekedése, mind a radikális, mind a mérsékelt republikánusokat, tehát az északiakat aggodalommal töltötte el, amely Johnson vétójának is a másik oka volt. Mindezek ellenére, 1868-ban a republikánusok meggyőző többséget szereztek a választásokon, és Ullysess S. Grant lett az elnök.

A republikánusok egy része annak ellenére elégedetlen maradt, hogy a polgárjogi törvény és a XIV. alkotmánykiegészítés (1868) felülírta a Legfelső Bíróság *Dred Scott* ügyben (1857) hozott határozatát, amely korábban úgy rendelkezett, hogy a rabszolgák „nem válhattak a politikai közösség tagjává”.⁸⁸ Tehát az USA állampolgáiraivá, vagy más nézőpontból, „a Kongresszusnak nincs hatalma kizárni a rabszolgaságot a föderáció területéről.”⁸⁹ Ebből következően radikálisaik kikényszerítették a XV. alkotmánykiegészítés elfogadását (1870), amely kinyilvánította, hogy az USA állampolgárainak szavazati jogát, sem a szövetségi, sem a tagállamok nem vonhatják meg, vagy korlátozhatják faj, bőrszín vagy korábbi szolgai állapot alapján.

Habár a XIV. alkotmánykiegészítés és a republikánusok elsődleges célja az volt, hogy megvédjék és garantálják a felszabadítottak jogait, aiegészítés öröksége még a korabeli hatásánál is forradalmibb volt. A már fentebb idézet mondat [„Egyetlen állam sem hozhat vagy alkalmazhat olyan törvényt, amely korlátozza az Egyesült Államok polgárait megillető előjogokat vagy mentességeket.”] nem csak interpretációs vitát, hanem messze ható politikai, alkotmányos és igazságszolgáltatási következményeket is generált.

Az új koncepció az volt, hogy a szövetségi kormányzat felállításán és az állampolgárok jogának a központi kormányzat visszaéléseitől való megvédésén túl, a szövetségi kormányzat a tagállamok tevékenységét tüzetes vizsgálat alá helyezhesse. Aiegészítésnek a célja, hogy megadja a tagállamok ellen a fent említett védelmet, sok ember számára teljes mértékben világos volt. Precízebben megfogalmazva, az alkotmánykiegészítést azért alkották, hogy a szövetségi államnak hatalmat adjon, hogy az amerikai *Bill of Rights*-ot, azaz az első tíz alapjogi alkotmánykiegészítést a tagállamokra alkalmazzák.⁹⁰

Összegezve, a rabszolgaság keserű tapasztalata és az abolícionisták humánus eszméi ellen formálták meg a XIV. alkotmánykiegészítést. A vitában a rabszolgaság ellenzői amellelt érveltek, hogy a *Bill of Rights* garanciái mind a tagállamokat, mind a szövetségi kormányzatot korlátozták. Mindezek ellenére, egy évszázadba telt, míg a Legfelső Bíróság kötelezte az államokat a *Bill of Rights* alkalmazására.⁹¹ A másik következtetés, amelyet levonhatunk, az az, hogy a Kongresszus olyan hatalommal rendelkezett, amely felülírhatta, pontosabbaniegészíthette az alkotmányt, méghozzá a déli államok beleegyezése nélkül, sőt, azok katonai körzetekre való felosztása és megszállása révén. Aiegészítéstí. a katonai felügyelet alatt álló alkotmányozó gyűlések ratifikálták.⁹² Tehát tulajdonképpen az alkotmány saját normáival szembeni módon. A még súlyosabb tapasztalat az volt, hogy még az alkotmány sem tudta megvédeni a déli államokat a katonai igazgatás alól, nem is említve a szegregációs jogalkotást egészen az 1960-as évekig.

⁸⁸ FRIENDLY – ELLIOTT 1984, 21. p.

⁸⁹ CURTIS i. m. 91 és NAGYNÉ 2002, 61. p.

⁹⁰ FRIENDLY – ELLIOTT 1984, 26–29. pp.

⁹¹ CURTIS 1986, 25. p.

⁹² SELLERS – MAY – MCMILLEN 1996, 194. p.

V. Változások Ázsiában

1. A Meidzsi restauráció és a modernizálódó Japán

1.1. Az 1867 felé vezető út

A nyugati birodalmak szemében Japán szerepe a 19. század közepén abban állt, hogy ugyanolyan félgymarmati státuszt kényszerítsenek rá, mint Kínára az ópiumháborúk (1839–1842, 1856–1860) után.⁹³ Az egyik legkorábbi kísérlet erre, II. Vilmos (1840–1849) holland király levele volt, aki a sógunátus⁹⁴ kormányát (*bakufu*) a kikötőknek a nyugati országok előtt való megnyitására próbálta rávenni.⁹⁵ Ennek ellenére, a kikötőket csak *Matthew C. Perrynek* (1794–1858), az USA sorhajókapitányának az ún. fekete hajókkal való 1853-as és 1854-es megjelenése és a *Kanagava Konvenciók* kikényszerítése nyitotta meg a világkereskedelem előtt. A japán gazdaságban jelentéktelen szerepű és a központtól földrajzilag távol eső két kikötő, Simoda és Hakodate megnyitása inkább szimbolikus és aktuálpolitikai jelentőségű volt.⁹⁶

A Meidzsi restauráció felé vezető lépés legfontosabb, immár korántsem szimbolikus szakasza a Barátsági és Kereskedelmi Szerződés (*Harris Szerződés*) megkötése volt, amelyet *Townsend Harris*, amerikai kereskedő és japán konzul hozott tető alá, melyben megvédte az USA Japánnal való kereskedelmi érdekeit. A korántsem barátsági, hanem kifejezetten és nyíltan félgymarmati sorba taszító egyenlőtlen szerződés az amerikaiaknak a japán igazságszolgáltatás alól területenkívüliséget biztosított, valamint nemzetközi ellenőrzés alá helyezte az alacsonyán megszabott export-import vámokat, továbbá megadta az USA-nak a legkedvezőbb bánásmód elvét. Utóbbi alapján, ha Japán egy országnak kereskedelmi előnyt biztosított, az USA-nak is ugyanazt az előnyt kellett nyújtania. Röviddel ezután, Hollandia, az Egyesült Királyság, Franciaország, Oroszország és Poroszország ugyanilyen szerződéseket kötött Japánnal (*Anszei Szerződések*), az utolsó szerződő fél az Osztrák-Magyar Monarchia volt 1869-ben.⁹⁷ Ezeknek az egyenlőtlen szerződéseknek a hálójára révén a kereskedelmi kedvezmények mindegyik országot megillették, valamint mintegy fél tucat további kikötőt is megnyitottak.⁹⁸

Ez után a japán politikába történő kereskedelmi érdekeket szem előtt tartó intervenció után, az elégedetlen harcosok (*busi* vagy *szamuráj*) a „tiszteld a császárt, és űzd ki a barbárokat” (*szonnó dzsójiron*) jelmondatot zászlajukra tűzve, megpróbálták elűzni a külföldieket. Ez a megmozdulás totális kudarcba fulladt, és ettől a tapasztalattól és düh-től vezéreltetve, haragjukat és elégedetlenségüket a sógunátus felé fordítottak.

⁹³ BURUMA, IAN: *A modern Japán*. Európa, Budapest, 2006. 20–23. pp.

⁹⁴ A sógun a hadsereg fővezére volt, akinek Yedo-ban (ma Tokió) volt a székhelye. Az ország felett diktatori jogcímekkel rendelkezett valódi hatalommal, miközben a formális uralkodó, tényleges hatalom nélkül a Kiotóban székelő császár volt. FARKAS ILDIKÓ: *Állandóság és változás: A japán történelem vázlata*. In: Uő (szerk.): *Ismerjük meg Japánt! Bevezetés a japanisztika alapjaiba*. ELTE Eötvös, Budapest, 2009. 19–20. pp.

⁹⁵ JAMADZSI MASZANORI: *Japán: Történelem és hagyományok*. Gondolat, Budapest, 1989. 247. p.

⁹⁶ REISCHAUER, EDWIN OLDFATHER: *Japán története*. Maecenas, Budapest, 2000. 97–100. pp.

⁹⁷ TAMÁS CSABA GERGELY, A „Jelképes” császárság alkotmánya. *Fejezetek a japán alkotmánytörténet köréből*. Pázmány Press, Budapest, 2013. 39–41. pp., és REISCHAUER 2000, 101–102. pp.

⁹⁸ A jogi-gazdasági egyenlőtlenség a szerződések hatályaon kívül helyezéséig, egészen 1911-ig fennállt, amikor Japán jogi szempontból a Nyugattal teljesen egyenrangúvá vált. REISCHAUER 2000, 126. p.

ták. A fő *busi* családok Csósuról és Szacumáról származtak, akiket a britek is támogattak, míg a sógunátus a franciáktól kapott 6 millió dollár kölcsönt. Kezdetben mind a *bakufu*, mind a nyugati hatalmak legyőzték az elégedetlen és forrófejű, a külföldi kereskedelmi érdekeltségeket és a bakufut is külön-külön támadó családokat, mígnem az ellenzéknek ez az átmeneti veresége, a családok összefogásával és a császári udvar körüli csoportosulással, majd szervezkedéssel végződött.⁹⁹

Végül, a gazdasági válság, a parasztfelkelések és a belső ellenzékkel szembeni döntő vereség után a 15. sógun, Tokugava Josinobu (1837–1913) 1867-ben visszaadta a hatalmat (*taiszei hókan*) a császárnak. *Mucuhito* császár (1868–1912) trónra lépésével, aki uralkodása kezdetén a *Meidzsi*, azaz a „felvilágosult uralom” programnevet (*genjo*) vette fel, megkezdődött az ún. Meidzsi restauráció.¹⁰⁰ Az udvar kinyilvánította a hatalom restaurációját és a birodalom modernizációját, valamint a régens-tanácsosi (*szessó-kampaku*) rendszer és a sógunátus egyéb hivatalainak, különösen az előjogoknak és az ún. Japán feudális kasztrendszernek az eltörlését.¹⁰¹

1.2. A korai alkotmányos dokumentumok és a Meidzsi restauráció

A restauráció fő célja az egyenlőtlen kereskedelmi szerződések felbontásában és Japánnak a világrend teljes jogú tagjaként való elismertetésében állt. Ezek a célkitűzések az olyan politikai jelmondatokban tükröződtek, mint például „hagyjuk el Ázsiát, és legyünk európaiak”¹⁰² vagy „japán lélek, nyugati tudás.”¹⁰³ A változások és az új rendszer magva az 1868-ban kibocsátott ún. *Öt cikkelyes eskü* (*gokadzso no goszeimon*) volt. Az eskü szövegét az új rendszer vezető személyiségei fogalmazták meg, míg a császár a nép körébe bocsátotta, tehát a változásokat felülről, mindennemű szerves jogi fejlődés nélkül vezették be.¹⁰⁴

Az eskü preambuluma kifejezi, hogy a nemzetet alkotmánnyal kívánja felruházni, amelyben a közjó követelménye is megjelenik. „Ezzel az esküvel kinyilvánítjuk azon célunkat, hogy a nemzet javát széles körűen elősegítsük, és hogy alkotmányt és törvényeket alkossunk.”

A cikkelyek a következők voltak: „1. Tanácskozó gyűléseket kell alapítani, és minden ügyet nyilvános megvitatás útján kell eldönteni. 2. Minden kasztnak, magasnak és alacsonynak egyaránt az állam ügyeinek a végrehajtásában egyesülnie kell. 3. A közembereknek, nem kevésbé, mint a hivatalnokoknak vagy katonai előjáróknak, jogában áll saját foglalkozásukat űzni, hogy ne legyenek elégedetlenek. 4. A múlt megátalkodott

⁹⁹ HENSHALL, KENNETH: *A History of Japan, from the Stone Age to Superpower*. Palgrave Macmillan, New York, 2004. 67–70. pp.

¹⁰⁰ A japán császárok és sógunok, általános gyakorlata volt, hogy programnevet vettek fel, amelyben meghatározták azt a legfontosabb célkitűzést, amelyet hatalmuk elsődleges céljának tekintettek. A programnevek akár kényszerítő körülmények hatására, az adott uralom alatt is változhattak, ezzel fejezve ki a nép felé a politikában az irányváltást.

¹⁰¹ MASON, RICHARD H.P. – CAIGER, JOHN G.: *Japán története*. Püski, Budapest, 2004. 182–186. pp.

¹⁰² SZERDAHELYI ISTVÁN: *Japán és a környező világ az újkorban – Gondolatok Japán geopolitikai helyzetéről*. In: Jamadzsi Maszanori (szerk.): *Irodalom, kultúra és társadalom a közép- és kora újkori Japánban*. ELTE Japán-tanulmányok, Budapest, 1997. 72. p.

¹⁰³ HENSHALL 2004, 75. p.

¹⁰⁴ TAMÁS 2013, 42. p.

szokásait el kell törölni, és mindennek a természet igazságos törvényei alapján kell állnia. 5. A tudást az egész világon gyűjteni kell, hogy a birodalom uralmának alapjait megerősíthessük.”¹⁰⁵

Jóllehet, ezek a cikkelyek csak politikai programnak és szándéknak tekinthetők,¹⁰⁶ azok jelentősége vitán felül áll. Az érv emellett az állítás mellett az, hogy a megszüvegezés tükrözi azt az igényt, hogy eltöröljék a Konfúciánus etikát és értékrendet tükröző,¹⁰⁷ szigorú, feudális kasztrendszert, vagyis a harcos, paraszt, kézműves, kereskedő (*si-no-ko-so*) osztályok közti különbségtételt. Az eskü az igazságos és a természeti törvények keretében ágyazva kinyilvánítja az államérend felsőbbbbségét, miközben az egyéni boldogulás mellett is érvel. Az utolsó cikkely tipikus japán szemléletmódot mutat, miszerint azért, hogy fejlesszék az országot, már-már kritika és változtatás nélkül bármilyen hatékony politikai, jogi, gazdasági, oktatási stb. rendszert át lehet venni, amit aztán később alakítanak csak a helyi sajátosságokhoz.¹⁰⁸ Mindegyik cikkely az élet szigorú rendjét célozza áttörni, amelyben a mobilitás az egész rendszerre nézve jelentett fenyegetést.

Mivel mind a kortársak, mind a jelenlegi tudomány az esküt a nyugati államok felé intézett üzenetként, deklarációként, programként, utalásként vagy szándéknyilatkozatként tekintette,¹⁰⁹ annak tartalmát precíz jogi fogalmakkal kellett kifejezni.¹¹⁰ A császár ezért két hónappal az eskü után kibocsátotta az ún. *kormányzatról szóló Dokumentumot* (*szeitaiso*). Ez az 1868-as Dokumentum az irodalomban alig ismert, sőt az események sodrában is „meglepően háttérbe szorult”.¹¹¹

Mindezek ellenére a Dokumentumot az 1868-as alkotmánynak is nevezi a szakirodalom, amely azonban nem egyenlő a Meidzsi-alkotmánnyal, amelyet csak 1889. február 11-én bocsátottak ki. Meg kell jegyeznünk, hogy ez az 1868-as alkotmány az azt követő gyors társadalmi-politikai változások és az 1889. évi alkotmány következtében a feledés homályába került. Ugyanakkor a Dokumentum „elméletben megalapozta egy nemzetgyűlés, az általános választás és az Állami Nagytanács (*dadzókan*) létrehozását. Ebből a Nagytanács volt az egyetlen intézmény, amelyet akkor felállítottak, és annak a különféle minisztériumai és hivatalai a kormány fiatal vezetőire ruházták a hatalom legitimitációját.” – foglalta össze *Kenneth Henshall*.¹¹² Tehát az új intézmények a vezetőik, akik mind rendkívül fiatalok és a kormányzati tapasztalat nélküliek voltak, révén legitimálták létüket és az intézmények hatalmát is. Vagyis az első modern intézmények legitimitása a vezetőik személyétől függött.

Miután a Dokumentumra többnyire a keleti jogi kultúrák első alkotmányaként tekintenek, és mivel az vagy a múlt homályába veszett, vagy a szakirodalom is csak kevésbé foglalkozik vele, úgy gondoljuk, hogy érdemes egészében idéznünk és a terjedelmi

¹⁰⁵ A fordítás az alábbi forráskiadvány alapján készült: TSUNODA, RYUSAKU – DE BARY, WILLIAM THEODORE – KEENE, DONALD: *Sources of Japanese Tradition*. Volume II, Columbia University Press, New York, 1958. 137. p.

¹⁰⁶ RÖHL, WILHELM: *Public Law: Constitutional Law*. In: Uó (ed.): *History of Law in Japan since 1868*. Brill, Leiden-Boston, 2005. 31. p.

¹⁰⁷ FARKAS 2009, 20. p.

¹⁰⁸ Vö. BURUMA 2006, 23–24. és 45–50. pp.

¹⁰⁹ TAMÁS 2013, 42. p.

¹¹⁰ RÖHL 2005, 31. p.

¹¹¹ HENSHALL 2004, 76. p.

¹¹² Uó.

korlátokra tekintettel vázlatosan megvizsgálunk. Ennek oka a nyilvánvaló jogtörténeti kuriózumon kívül az, hogy a Dokumentum a további alkotmányos változásoknak lendületet adott.¹¹³ További érvünk a terjedelmesebb forrásközlés mellett az, hogy a feudális berendezkedésből a modern államba való átmenetet olyan fázisban láthatjuk, ami a nyugati jogintézmények formális átvételében jelentkezett. A vizsgálódás alatt felidézhetjük a korai európai, nevezetesen a brit alkotmányos berendezkedést a késő XVII. századból, amikor a Kabinet intézménye éppen formálódóban volt, a végrehajtó és jogalkotó hatalmi ág és a pártrendszer még embrionális állapotban jelentkezett.

Kevin Doak ugyanakkor elveti a Dokumentum jelentőségét, és amellett érvel, hogy „a szeitaisó [azaz a Dokumentum] leginkább a különféle versengő, ám *de facto* politikai hatalommal rendelkező csoportok további kidolgozásra szoruló feljegyzése arról, hogy a hatalmukat hogyan osztják meg egymás között a közeljövőben. Japán még mindig messze áll attól, hogy saját államot képezzen, és a szeitaisó semmi olyan jogi vagy közhatalmat sem hordozott, amely a modern nemzeti alkotmányokat jellemzi.”¹¹⁴ Mindazonáltal, ő maga folytatja úgy, hogy „a Dokumentum még nevében is visszhangozta >>a vitákat egy olyan kormányzatról, amely a társadalommal való konzultáción alapult<< és a Dokumentum valójában megkísérelte inkorporálni azokat az érveket, amelyek széles >>közérdeket tükröző<< kormányformát akartak létrehozni.”¹¹⁵ A Dokumentum kétségkívül a *de iure* hatalommal nem bíró, tehát legitimációs deficittel rendelkező ellenzéki busi csoportok munkája, azonban az egy évvel korábban a még megkövült kasztrendszert mutató japán társadalom számára a közérdek figyelembe vétele már önmagában forradalmi jelentőségű. A császárság egyik első kodifikációs termékeként, az útkeresés és az átmenet tipikus jegyeit hordozza magán, amely ugyanakkor az értékéből nem von le semmit.

„A szeitaisó a kormányzatot sokkal inkább a plurális politikai rendszer felé közelítette, mint a korábbi állami berendezkedés, amely ügyosztályokra és hivatalokra tagozódott. A szeitaisó ezt a pluralizmust a dadzsókanba ültette át, tehát abba a politikai intézménybe, amely egészen 1885-ig Japán kormányzó szerveként élte túl a változásokat. A szeitaisó azt a növekvő konszenzust tükrözte azok között, akik a hatalmat birtokolták, hogy a modern Japán nem élheti túl, ha olyan udvaroncok kormányzása alatt áll, akik csak a császári udvart szolgálják. Sőt, a szeitaisó még meg is védte a birodalom legitimitációját azzal, hogy teret engedett annak az igénynek, hogy megnyissa a hatalom folyosóit azok előtt az új tehetségek előtt, akik a hatalom és a hierarchia hagyományos csatornáin kívül estek. Ebben a szűk értelemben a szeitaisó megoldást jelentett arra a nacionalista feszültségre, amelyet a restauráció keltett.”¹¹⁶

Mindazonáltal, elismerve ugyan *Kevin Doak* kritikáját az 1868 júniusáig tartó japán jogfejlődés kapcsán, valamint azt, hogy a Dokumentum csak egy rövid ideig volt hatályban, mégis úgy gondoljuk, hogy a Dokumentum megérdemli az elemző figyelmét. Ennek a fentiekben túl az oka abban rejlik, hogy kitűnő példát nyújt arra, hogy a feudális

¹¹³ A Meidzsi alkotmány (1889) elemzése már a vizsgálódásunk körén kívül esik, valamint jelen tanulmány témájába és időkeretébe sem tartozik. Mindazonáltal most már magyar nyelven is egyre több a vele foglalkozó szakirodalom. Az Olvasó a tájékozódáshoz való elinduláshoz a fenti lábjegyzetekben kellő fogószót talál.

¹¹⁴ DOAK, KEVIN: *A History of Nationalism in Modern Japan: Placing the People*. Brill, Leiden, 2007. 51. p.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Uo.

kiindulópontból a modern állam felé tartó átmenetet mintegy látteleként egy dokumentumba sűrítve mutatja meg.

A Dokumentum¹¹⁷ első szakasza megerősítette az Ötcikkelyes esküt, míg a következő tíz szakasz új államberendezkedést állított fel, amelyben a fő szervezőelv a kormányzat erős központosított hatalma volt. Nyomatékosítanunk kell, hogy minden jogi, politikai rendezés csak a központi hatalom, azaz a kormány keretén belül értelmezendő. A második szakasz rögtön a központosított kormány szervet hozza létre. „A birodalomban minden hatalmat és jogkört az Államtanácsra [dadzsókan] kell ruházni, így a hatalmában megosztott kormányzat nehézségei megszűnnek. Az Államtanács hatalma és jogköre három részből álljon, törvényhozásból, végrehajtásból és igazságszolgáltatásból. Így elkerülhető a jogkörök egyenlőtlensége a különböző kormányzati ágak között.”

Ellentétben a második szakaszban említett központosított kormányzattal, a hatalmi ágak funkciók és feladatok alapján megvalósuló szétválasztása a harmadik szakaszban mégis megjelenik. „A jogalkotó szervnek nem engedhető meg, hogy végrehajtó funkciókat lásson el. Mindazonáltal, különleges alkalmakkor a jogalkotó szerv mégis elláthat ilyen funkciókat, mint például a városok ellenőrzését körutak által vagy a külkapcsolatok irányítását.” Tehát a hatalmi ágak szétválasztása némileg zavaros, mivel az csak az Államtanács¹¹⁸ keretén belül, tehát osztályokra tagozódva valósul meg, azok gyökerei azonban minden nehézség nélkül felismerhetők.

A negyedik és hatodik szakasz az adminisztráció humánpolitikáját vázolja fel. „A legfőbb hivatalok betöltése csak a vérszerinti hercegekre, udvari nemesekre, tartományurakra korlátozódhat, és ez az uralkodónak az államminiszterei iránti meghitt bizalmából kell, hogy fakadjon. A tartományokból összehívott miniszterek igazgatására egy törvényt kell elfogadni; a klánok tisztviselői legyenek bármilyen rangban is, érdem és tehetség alapján középszintű [ti. fentihez képest eggyel alacsonyabb szintű] hivatalok betöltésére jogosultak. [...] A hivatali rangokat úgy kell kialakítani, hogy minden egyes hivatalnok tisztában legyen hivatalának a fontosságával, és, hogy ne merészelve azt semmibe venni.” Ezek a rendelkezések, mint látható, vegyesen tartalmazzák a feudális és az érdemeken alapuló hivatalelnyerést, amelyben a szakmaiságot tükröző, középszintű tisztségeknél a tisztséghez fűződő elengedhetetlen lojalitással megjelent az érdem és a tehetségen alapuló rátermettség követelménye. A vezetői, miniszteri szinteken megvalósuló hivatalserzés mód is érthetővé válik, ha felidézzük a feudális vagy kora újkori tisztségszerzést, ahol az adminisztráció főleg a nemesség kezében volt, amelynél a születési előrangok határozták meg a rátermettséget és ezáltal az előmenetelt. Ugyanakkor a középszintű igazgatásban már a rátermettség révén a szabályozás felülírta és áttörte a szigorú kasztrendszert.

Mindazonáltal a hetedik szakasz további feudális elemet őriz, mivel „a vérszerinti hercegeknek, az udvari nemeseknek és a tartományuraknak joga van egy [nem több mint] két karddal rendelkező fegyveres személy és egy közszabad kíséretére, azért, hogy a megjelenés fénye és nagysága eltűnjön, és, hogy a gonosz kasztbeli különbségeket elkerüljék.” Ebben a rendelkezésben is az átmenet tükröződik, ugyanis a két karddal való szolgálat

¹¹⁷ A fordítás az alábbi forráskiadvány alapján készült: DE BARY, WILLIAM THEODORE (ed.): *Sources of East Asian Tradition: The modern period*. Volume 2, Columbia University Press, New York, 2008. 474. p.

¹¹⁸ A dadzsókanra az Állami Nagytanács vagy egyszerűen Nagytanács is bevett kifejezés a fordításokban.

kizárólag a busik kiváltsága volt, míg a parasztoknak nem volt fegyverviselési joguk. A nemesek kísérete pedig a státusszimbólumukat is kifejező pompát hivatott mutatni. Tehát a kíséret megmaradt, de a modernitás követelményének megfelelően már-már elenyészett.

Az ötödik szakasz alapján „[m]inden nagyváros, klán és birodalmi prefektúra rátermett embereket kell, hogy küldjön a [tanácskozó]gyűlésbe. Ugyanis tanácskozó testületet kell felállítani, hogy a nép nézeteit nyíltan meg lehessen vitatni.” A korábbi, nemcsak a külvilágtól, hanem belső viszonyaiban is zárt társadalomban a jogalkotás és a nyilvánosság, összekapcsolása önmagában nagy horderejű rendelkezés volt. A nyolcadik szakaszban azonban ez további garanciákat tükröző, gyakorlati jelentőségű kezdetleges petíciós joggal egészül ki, mindamellett, hogy a titkosságot tekintve azért archaikus elemek is megmaradnak. „Hivatalnokoknak a saját házukban hivatali tisztséget be nem töltő személyekkel tilos a kormányzás ügyeit megvitatni. Ha bármely személy a saját véleményét kifejezésre szeretné juttatni, akkor a megfelelő ügyosztályra kell irányítani, és az ügyet nyilvánosan kell megtárgyalni.”

A kilencedik szakasz a tisztségeket ellátók választását a hivatalnokok professzionálisával vegyíti, tehát a hozzáértés itt is áttöri a születési rangok rendszerét. „A hivatalnokokat négyévi szolgálatot követően, nyilvános választás útján le kell cserélni. Mindazonáltal, a mostantól számított első ciklus letelte után, a hivatalnokok felének a szolgálati időtartama két évvel meghosszabbodik, azért, hogy a kormányzás megszakadás nélkül folytatódhasson. Azoknak, akiknek az elbocsátása a hivatalukból nem kívánatos, mert a nép támogatását bírják, hivatali idejük további évekké meghosszabbítható.”

Az utolsó két szakasz pedig bevezet „egy olyan rendszert, amely tartományurakra, parasztokra, kézművesekre és kereskedőkre azért vet ki adót, hogy a kormányzat az állami bevételeket kiegészítse, a katonai infrastruktúrát megerősítse, a közbiztonságot pedig fenntartsa. Ezeknek a céloknak az eléréséért ranggal vagy hivattal rendelkező személyek jövedelmük vagy juttatásuk egy harmincad erejéig szintén adózni kötelesek.” Tehát a Dokumentum a feudális kiváltságokat az adózás keretében is áttörte.

Végül, „minden egyes város, klán és birodalmi prefektúra joga szabályokat alkotni, és ezeknek az Ötcikkelyes esküvel összhangban kell lenniük. Azokat a jogszabályokat, amelyek különösen egy adott területre vonatkoznak, nem lehet más területekre általánosan bevezetni. Azért, hogy az alárendelt hatóságok ne hogy összeütközésbe kerüljenek a feljebbvalókkal vagy, hogy a kormányzat rendjét ne bomlasszák meg, tilos a címek, rangok magán úton való átruházása, a magán pénzverés, a külföldiek magánszemély általi foglalkoztatása és a szomszédos klánokkal vagy külföldi országokkal való szövetségkötés.” Tehát a Dokumentum a helyi autonómia kinyilvánítása mellett is fenntartotta a központi hatalom súlyát, és a tilalmakkal a központi hatalom, különösen a jogalkotás, az államszervezet és a külpolitika terén, megerősítette a végrehajtó hatalom szerepét.

Végeredményben levonhatjuk azt a következtetést, hogy ugyan a Dokumentum nem egy fejlett modern alkotmány, de legalább formailag rendelkezik annak néhány elemével. Ugyanakkor az új végrehajtó hatalmi szerv (dadzsókan), amelyet ez a Dokumentum hozott létre, meglehetősen széleskörű hatalommal rendelkezett, és Japán modernizációjában a szerepét teljességgel betöltötte. Ez a szerv törölte el a harcosok feudális privilégiumait és a feudális kasztrendszert, majd állította fel a nemzeti hadsereget, a modern

bürokráciát és az igazságszolgáltatást.¹¹⁹ Így a „gazdag ország, erős hadsereg” (*bunmei kaika*) jelmondata, és Meidzsi felvett nevének jelentéstartalma együtt valósult meg.

VI. A változások karakterisztikája

Ami kizárólag a változások jogi kereteit illeti, azok formailag rendszerint mindenütt a jogalkotó akaratából, tehát törvények útján valósultak meg, melyre az osztrák-magyar és a horvát-magyar kiegyezés, valamint a Japánban lezajló reformok szolgálnak példával. Angliában, a parlament szuverenitásának szupremáciájából kiindulva szintén a törvény szerepe az elsődleges, jóllehet a kortárs és a mai szakirodalom is a jogalkotás folyamatát és a törvényjavaslat vitája lefolyásának eseményeit hangsúlyozza. Ebből kifolyólag az irodalomban a reform törvényjavaslat (*Reform Bill of 1867*) terminus technicusá számottevő az általános 1867. évi törvény (*Act of 1867*) megjelölés helyett. Természetesen a szakirodalom a törvényjavaslat kifejezéssel és annak vitájával a korabeli angol demokrácia szintjére is utal, mely jóval a kortárs európai demokráciák előtt haladt.

Az USA-ban a polgárjogi törvény (*Civil Rights Act*) és a három alkotmánykiegészítés (*amendments*) vezette be a reformokat. Még Kanadában is egy törvény, a brit észak-amerikai törvény (*British North America Act of 1867*) konstituálta a változásokat. Ugyanakkor, az osztrák-magyar kiegyezésről szóló törvények és a brit észak-amerikai törvények az érintett országok alkotmányainak a szerves részévé váltak. Magyarországon, ahol történeti alkotmány volt hatályban, a kortárs jogelmélet és a politikai filozófia a kiegyezésről szóló törvényt a történeti alkotmány organikus részeként inkorporálta, egyúttal természetesen mind jogilag, mind politikailag is legitimálva a kiegyezést.

Az USA-ban és Kanadában, ahol kartális alkotmány szabályozza az alkotmányos be rendezkedést, az alkotmánykiegészítések és az 1867. évi törvény még mindig hatályban vannak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az eredetileg a brit parlament és uralkodó (Viktória) által kibocsátott 1867. évi törvényt 1982-ben honosították (*patriation*). Ekkor formailag egy új törvényt fogadtak el, mely már formálisan is Kanada alkotmányának minősül, bár tartalmilag a szakirodalom és a köztudat is az 1867. évi törvényt tekinti a kanadai alkotmánynak. Miként fent láttuk, az ún. 1867. évi „Meidzsi alkotmány” a mai fogalmaink szerinti alkotmányos követelmények alá eléggé kétségesen besorolható jogi dokumentum, amely ugyanakkor kétség kívül Japán államszervezetét próbálta meg kezdetleges fejlettségű, európai eredetű alkotmányos intézmények útján rendezni.

A változásokat leíró terminológia szintén nagy jelentőségű. A szavak a pusztán jelen-tésükön túl a kortárs jogi-politikai eszmékre, küzdelmekre is informatív módon utalnak. Ausztria, Magyarország és a Császár kiegyezést kötött egymással, hiszen kölcsönös engedményekre került sor mindhárom tárgyaló fél részéről az egyezés megszületéséhez. Angliában reformtörvény született, ezzel is utalva arra, hogy az alkotmányos be rendezkedés egy egyszerű törvény hatásához képest nagyobb változáson esett át, valamint arra, hogy a kontinenssel ellentétben a változás a parlamentben szerves alkotmányos fejlődés, azaz jogi evolúció útján, és nem az utcákon politikai revolúció keretében

¹¹⁹ JANY JÁNOS: *Jogi kultúrák Ázsiában: Kultúrtörténet, jogtudomány, mindennapok*. Typotex – PPKE, Budapest, 2016. 505–506. pp.

történt. Kanada a brit észak-amerikai törvényt alkotmánynak deklarálta, mivel az megalapította a kanadai föderációt. Az USA-ban kiegészítették az alkotmányt, míg Japánban a császár restauráció révén került vissza hatalmába. A különlegessége a terminológiának, hogy mivel mind a monarchák, mind az uralkodó elit félt a kontinens 1848-as forradalmi emlékeitől, a terminológia sehol sem forradalom, revolúció, még annak ellenére sem, hogy a változások mértéke kétséget kizáróan vindikálta volna azt.

Az uralkodók hatáskörét és szerepét pontosan szabályozták a törvényekben, és a végrehajtó hatalom fejeként széles jogkörökkel bírtak mind az Osztrák Császárságban és a Magyar Királyságban, mind Japánban. A kiegyezés alapján *Ferenc József* a koronázással és trónra lépéssel legitim magyar uralkodóvá, szuveréné vált. *Meidzsi* pedig visszaültették a trónra, miután a sógun seregei vereséget szenvedtek a rövid polgárháborúban. A közös jellemvonás és következmény mindkét esetben abban mutatkozott meg, hogy a végrehajtó hatalom rendkívül erős sőt, *de lege lata* tulajdonképpen ellenállhatatlan mértékű hatalmat szerzett magának. Mégis, *Meidzsi* császár nem volt képes részt venni a valódi kormányzásban, míg *Ferenc József* a korszak végére némiképpen ki is szélesítette jogköreit. A törvényeket ugyan *Meidzsi* nevében hozták, de az uralkodó tényleges befolyása nélkül, miközben *Ferenc József* személyesen kényszerített ki törvényeket, és tett személyes érdekei szerint lépéseket a dualizmus szinte ötven esztendeje alatt.

A változások az USA-ban és Angliában a politikai és a polgárjogok kiszélesedését hozták el, úgymint a választójog kiterjesztését és a törvény előtti egyenlőséget. Ebből következően a népszuverenitás és a törvényhozás jelentősége nőtt, ami maga után vonta a végrehajtó hatalom felelősségének megnövekedését és egyben szigorítását, felelősségre vonásának igényét is. Alkotmányos úton még az USA elnökét is felelősségre vonták (*impeachment*) a korszakban. Magától értetődően, a pártok szerepe és hosszú távon maga a pártrendszer is megváltozott, miközben Magyarországon és Japánban a pártrendszer alapján véve érintetlen és a végrehajtó hatalom kezében maradt. Ebben az utóbbi két rendszerben a pártokon belüli frakciók bírtak jelentőséggel, ugyanakkor a kormányzó párt kiléte megkérdőjelezhetetlen volt, ami ismét csak a végrehajtó hatalom erejét növelte.

A felek külkapcsolatait illetően, ki kell emelnünk, hogy Magyarország a neoabszolutizmus évei után ismét függetlenné és ezáltal egyenlővé vált Ausztriával. Horvátország és Kanada nem függetlenséget, hanem autonómiát nyertek, bár az előbbi csak relatív, míg az utóbbi szinte teljes szuverenitással felérőt. Az amerikai déli államok konföderációja elveszítette a függetlenségét, míg Japánnak sikerült azt megőriznie. Kanada föderációvá alakult, miközben az USA még meg is erősítette a sajátját azáltal, hogy visszacsatolta a szeparatista déli államokat. A fenti esetek mindegyikében a politikai rendszer egy domináns, erős és egy gyenge, de kritikus politikai tömeggel rendelkező fél jelenléte határozta meg, ugyanakkor az erős fél tartózkodni kényszerült az intervenciótól és a háborútól. Természetesen az USA kivétel volt, ahogy azt fent láttuk.

A történelemben szokásos módon, a változások kikényszerítője az erőszak, a nyers erő volt. Ausztria vereséget szenvedett Poroszországtól, és a magyar nemesség is elégedetlenkedő, felháborodó hangot ütött meg, amely a császárt és királyt, *Ferenc Józsefet* és az ellenzék vezetőjét, *Deák Ferencet* tárgyaló asztalhoz ültette.¹²⁰ Így az alkotmányos változásokat a meghatározó külső hatások nyomán főként felülről hajtották végre. Az

¹²⁰ NB. *Ferenc József*, nem császárként, hanem királyként tárgyalta.

osztrák-magyar kiegyezés tette lehetővé a horvát-magyar kiegyezést a következő évben, mely esetben, mint láttuk, az összehasonlító jog terminológiájával élve derivációt fedezhetünk fel az esetek vizsgálata során. Angliában a feniánus és a chartista fenyegetés révén belső felkelés réme sejlett fel. Az angol változásokra való igények ezáltal a társadalom felől, tehát alulról törtek fel.

Kanadában a brit gyarmati uralom és haderő ottlétének köszönhetően az angolokat végleg kiűző amerikai invázió fenyegetett, miközben a francia és brit Kanada állandó politikai-gazdasági ellentétben állt egymással. A változásokat itt is főként a külső, illetve a hatalomtól, felülről jövő erő kényszerítette ki. Az USA-ban jóllehet nem találkoztunk külső ország felől fenyegető kényszerrel, az öt évig tartó és hatalmas áldozatokat követelő polgárháború majd a szeparatista államok katonai igazgatás alá kényszerítése egészen 1877-ig, mégis bőven elég erőszakot szolgáltattak a változásokhoz. Nem is említve a Kongresszus szerepét, amely szintén a felülről, a déli államok szavazata és akarata ellenére hajtotta végre azokat. Japánban a restauráció az egyre nyilvánvalóbb gazdasági válság ellenére a gyarmatosító hatalmak kereskedőinek, diplomatáinak az inváziójával kezdődött. Jóllehet a sógunátus és az ellenzék rövid polgárháborúban is összemérték erejüket, mégis további öldöklés és külföldi erőszak alkalmazására, hódításra nem került sor. A gazdasági kényszer elég volt a japán uralkodó elit számára, hogy felismerjék kiszolgáltatottságukat. A restauráció sikeres levezetése a császár és a korábbi ellenzék kezébe került.

Összehasonlítva a fenti eseteket, meg kell állapítanunk, hogy kizárólag az angol reform törvényjavaslat gyökerezett *társadalmon belüli* jelenségekben, ti. a nép elégedetlenségében. Globálisan vizsgálva az eseményeket és a kapcsolatok rendszerét, a változások fő tulajdonsága abban rejlik, hogy mindegyik országot akár egymástól, akár háborútól való külső fenyegetettség, sőt támadás érte, azonban problémáik megoldására mégis befelé fordultak. Országuk belső megreformálásával próbálták megoldani a krízishelyzetet, pedig nem feltétlenül volt egyértelmű, hogy az országok saját problémája valóban belülről, és nem a külső ellenségtől származik. Az egyetlen ország, amely 1867-re kellő szilárdsággal rendelkezett, és éppen ezért a nemzetközi kapcsolatok motorjaként működött az egész korszakban, Poroszország volt.

VII. Következtetések

Láttuk, hogy a nemzetközi kapcsolatok, különösen a háborúk hogyan kényszeríthetnek ki, illetve gyorsíthatnak fel rendszerváltásokat, legyen az akár polgárháború (Japán, USA), akár külföldi erőktől származó vereség (Ausztria-Magyarország, Horvátország). Felfedtük az országok kölcsönös függésének, egymásra utaltságának azt a hálóját is, amely alkotmányos változásokhoz vezetett (Nagy-Britannia, USA, Kanada). Az is nyilvánvalóvá vált, hogy jóllehet, az alkotmányos változások kizárólag teljesen különböző és közvetlen belső fejlődési folyamatokon nyugodtak, (hiszen a chartista mozgalomnak semmi köze nincs a magyar történeti alkotmányhoz vagy a japán császárhoz), a világrendszer mint egész azoktól a belföldi eseményektől függött, amelyek mind a tagjaira nézve, mind a tagjai által jelentős külföldi hatással jártak. Ezek az események azok az aktív belpolitikai események, amelyek a szintén aktív külpolitikát lehetővé tették (pl.

fegyverkezés, alkotmányos reformok, ellentétek elsimítása, gazdasági fejlesztés), vagy azok a passzív események, amelyek a külső hatalmak általi intervenció lehetőségét vonzották (pl. polgárháború, alkotmányos, gazdasági válság, kisebbségek elnyomása stb.). Másként megfogalmazva, a világrendszer a szomszédos országok közvetlen külső fenyegetésétől vagy a közvetett fenyegetettség érzéstől függött. Mint láttuk, 1867-68-ban főként ez utóbbi eset, a fenyegetettség érzése valósult meg, mégis az országok a háború vállalása helyett befelé fordulva oldották meg saját problémáikat.

A nemzetközi kapcsolatok 1867–68. évek komplexitásából következően, a gyarmatosító hatalmak patthelyzetbe kerültek, ezért árgus szemmel figyelték, hogy mikor adódik az ellenségnek belpolitikai válság, amelyet kihasználhatnak. Így bármilyen belpolitikai változást a szomszédos ország nézőpontjából külpolitikai esélynek kell tekintenünk az expanzióra. Ugyanakkor az eset inverze is igaz, bármilyen holtpontra a nemzetközi politikában esélyt nyújt a belpolitikai reformok véghezvitelére, és éppen ez az a helyzet, amely megmagyarázza, hogy miként volt lehetséges, hogy mélyreható alkotmányos reformok zajlottak Európában, Amerikában és Ázsiában. Ez a nagyhatalmak közötti patthelyzet mind belpolitikai, mind külpolitikai hatalmi vákuumot eredményezett, és lehetővé tette a különböző érdekű országok ellentétes előjelű, azaz belpolitikából a külpolitikába és vice versa irányuló mozgását. Tehát a világrendszer úgy változott meg, hogy az egy Poroszország kivételével minden jelentős nagyhatalom kizárólag az alkotmányos reformok felé, azaz befelé fordult, amelynek eredményeként a diplomáciai *status quo* teljes felborításával és ezáltal háborúk lehetőségével új államok születtek, azonban a világrendszer nem, hogy nem omlott össze, hanem az alkotmányos berendezkedésekkel egyetemben ötven esztendeig kitartott.

Nyomatékosítjuk továbbá, hogy a változások, melyek a reform törvényjavaslatok elfogadásától, a kiegyezéseken és egy császár hatalmába visszahelyezésén át, egy gyarmat föderációvá válásáig stb. terjedtek, mind a világrendszert, mind az országok alkotmányos berendezkedését drámaian, forradalmian változtatták meg. Ezek az alkotmányos változások vetettek véget az 1848 utáni ideiglenes állapotoknak, továbbá tartották fenn az uralkodó társadalmi osztályok hatalmát, sőt kétségtelenül felszámolták bármely további forradalom lehetőségét is. Tehát alkotmánytörténeti értelemben 1848–49-hez képest sokkal inkább 1867–68 volt a *forradalmak éve*, mivel alkotmánytörténeti nézőpontból az utóbbi volt a mérőöldkő a világrendszer formálódásában. Az 1848–49. év inkább a társadalmi változások éve volt, amikor is a rendi társadalomból (jogilag mindenképpen) polgári társadalom született.

Ezeknek az államberendezkedéseknek az a különlegessége, hogy jóllehet az első világháború szövetségi rendszerei különféle, egyedi politikai események, véletlenek, sőt incidensek révén formálódtak, ha közelebbről megvizsgáljuk őket, akkor érdekes jelenségekre bukkanhatunk. Azt találhatjuk, hogy a Hármasszövetség részes államai és a második világháborús Japán, amely a gyarmatosításból való kimaradása miatt csak akkor (pontosabban 1931-ben) kapcsolódott a világ újrafelosztásáért folytatott harcba, erős végrehajtó hatalommal rendelkeztek, miközben a Szövetséges hatalmak, az antant erős képviselői demokráciával bírtak (Oroszország az első világháború során tulajdonképpen geopolitikai és intézményeit tekintve is kivétel, mivel sikerült Nagy-Britanniával elhatárolni az ázsiai érdekszféráikat, valamint nem rendelkezett erős képviselői demokráciával). Bizonyos mértékig a szövetségi rendszerek magja az alkotmá-

nyos berendezkedésekig visszavezethető, bár az aktuálpolitikai érdekeket sosem szabad felednünk. Nem állítjuk, hogy a szövetségek kizárólag az alkotmányos rendszerek hasonlósága miatt formálódtak úgy, ahogy végső stádiumukban, a világháború kitörésekor álltak. Mindazonáltal figyelemre méltó, hogy a szövetségek az *alkotmányos berendezkedés hasonlósága* alapján is egyazon két csoportot alkotnak, az egy Oroszország kivételével. Ez a hasonlóság adott nézőpontból tekintve bizonyára véletlen egybeesés, míg más esetekben előfordulhat, hogy az államberendezkedés, az intézményrendszer hatása a politikára olyan mély összefüggéseket mutat, melyek determinálóak az önálló politikai cselekményekre nézve. Másként megfogalmazva, lehetséges, hogy az első világháború kitörésének egyik fontos oka éppen az 1867–68. évi alkotmányos változásokban rejlik, tekintetbe véve, hogy a hasonló a hasonlót vonzza elv, nem feltétlenül csak személyekre vonatkozhat. Mindazonáltal, ne feledjük el 1867–68 legfontosabb tanulságát, miszerint az országok kívülről jövő fenyegetettségét, a külső problémákat lehet, hogy belül kell megoldani. 1914-ben elfelejtették.

BALÁZS RIGÓ

THE ROLE OF THE YEARS 1867–68 IN THE INTERNATIONAL RELATIONSHIPS AND CONSTITUTIONAL CHANGES THROUGH THE WORLD

(Summary)

The composite jubilee of the year 1867–68 provides the topic for this paper. We examine how the year 1867–68 influenced both the international relationship and the constitutional changes through the world. The apparent and evident parallelism between the countries having constitutional changes gave the hint to scrutinise other events of constitutional history. The significant changes in the form of government or constitution of a country have a great impact on the neighbouring countries and politics. This phenomenon is the root of our examination, namely, to analyse the corresponding events and the constitutional changes having mutual dependency. Therefore, we draw the process of the changes of 1867–68 mostly in a descriptive way, since the Hungarian and / or other foreign readers may not be so well learnt on the history of the other side of the world, just as they are of their own history. After that, the paper makes a comparison of the detailed processes of the constitutional development of the countries with an eye to the formation of the alliances of the First World War, as the endpoint of the termination started in 1867. Therefore, we have chosen to scrutinize the constitutional changes of Canada, USA, Great-Britain, Austria-Hungary and Japan. This spectre may seem too broad at first, however, the mutual dependence requires even a schematic or orientating examination of all these countries. The constitutional changes are always embedded in the international relations and politics of the countries, as that being the net or frame that makes the changes either possible, or to the contrary, hinders the countries from realising them.